

taş kâğıt makas

Çatışma Dönemlerinde Çocuklara Yönelik Psikososyal Destekte Sanatın Rolü

Batman, Diyarbakır, Mardin, Şırnak, Van
2015-2020 | Araştırma Raporu

Ebru Ergin • Ezgi Koman

TAŞ, KÂĞIT, MAKAS

Çatışma Dönemlerinde Çocuklara Yönelik Psikososyal Destekte Sanatın Rolü

Batman, Diyarbakır, Mardin, Şırnak, Van
2015-2020

Araştırma Raporu
Ebru Ergin • Ezgi Koman

TAŞ, KÂĞIT, MAKAS

Çatışma Dönemlerinde Çocuklara Yönelik Psikososyal Destekte Sanatın Rolü

Batman, Diyarbakır, Mardin, Şırnak, Van

2015-2020 | Araştırma Raporu

Cumhuriyet Caddesi No: 40 Ka-Han Kat: 8

Elmadağ – İstanbul

info@anadolukultur.org

www.anadolukultur.org

Nisan 2021, İstanbul

Bu araştırma Friedrich-Ebert-Stiftung (FES) Derneği Türkiye Temsilciliği'nin katkıları ile hazırlanmıştır. Bu raporda yer alan görüşler FES Derneği Türkiye Temsilciliği'nin görüşlerini temsil etmez.

Yazarlar Ebru Ergin, Ezgi Koman
Proje koordinatörü Derya Bozarıslan
Türkçe-Kürtçe çeviri Abdulsıttar Özmen
Editör | Türkçe Eylem Ertürk
Editör | Kürtçe Siyabend Aslan
Son okuma | Türkçe Asena Günal
Son okuma | Kürtçe Samed Doğan
Tasarım Şengül Ertürk, Gökşin Uğur
Deşifre Ronayî Seyhan
Proje destekçisi Friedrich-Ebert-Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği

***Kapak fotoğrafı** Çocuk Çalışmaları için Destek Programı kapsamında desteklenen
"Sanat Şehrimde" [Batman, 2019] projesine aittir.

Ebru Ergin 2007 yılında Hacettepe Üniversitesi Psikoloji Bölümü'nden mezun olduktan sonra 2007-2011 yılları arasında engelli bireylere eğitim hizmeti sunan bir kuruluştaki, psikolog ve eğitim koordinatörü olarak çalıştı. 2012 yılında Ufuk Üniversitesi Psikoloji Bölümü'nde Gelişim Psikolojisi alanında yüksek lisans eğitimine başladı ve 2015 yılında programı tamamlayarak 'Uzman Psikolog' unvanı aldı. 2012 yılından bu yana çalışmalarını çoğunlukla sivil toplum alanında yürüten Ergin, Türk Psikologlar Derneği Genel Merkez Koordinatörlüğü görevini yürütüp, bunun yanı sıra çeşitli sivil toplum kuruluşları ile birlikte 'çocuk hakları' alanında çalışmalar yapıyor. 2017 yılından itibaren eğitimine Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmet Doktora Programı'nda devam ediyor. Araştırma konuları arasında çocuk hakları, çocuğa yönelik şiddet, çocuklarda travmatik yaşantılar, çocuk adalet sistemi ve etik konuları bulunan Ergin, bu konular çerçevesinde çalışmalar yürütüyor.

Ezgi Koman Hacettepe Üniversitesi Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Bölümü'nden mezun olduktan sonra 1998 yılında Çatı Çocuk Kütüphanesi ve Sanat Atölyesi'ni kurdu ve koordinatörlüğünü yaptı. 2000-2006 yılları arasında Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin yaşama geçirilmesini hedefleyen aylık anne baba ve eğitimci dergisi Çoluk Çocuk'un yazı işleri müdürlüğünü, Kasım 2006 - Temmuz 2012 tarihleri arasında, İnsan Hakları Ortak Platformu'nun (İHOP) diyalog ve savunuculuk koordinatörlüğünü yürüttü. 2012'den 23 Kasım 2016 tarihinde yayımlanan KHK ile kapatılana kadar kurucuları arasında yer aldığı Gündem Çocuk Derneği'nin Çocuk Hakları Merkezi Koordinatörlüğünü yürüttü. 2004-2008 yılları arasında Af Örgütü Türkiye Şubesi Çocuk Hakları Koordinatörlüğü de yapan Koman, Türkiye'de çocuk haklarının sistematik izlenmesi ve raporlanması konusunda çalışmalar yürütüyor. Aynı zamanda Yeni Yaşam gazetesinde çocuk haklarıyla ilgili haftalık köşe yazıları yazıyor.

İÇİNDEKİLER

Giriş 1

I • TEMEL YAKLAŞIM ve ARKA PLAN

I-1. Çocukluk ve Travma 5

I-2. Silahlı Çatışmaların Çocuklara Etkisi 7

I-3. Psikososyal Destek Programlarında Sanat 10

II • KAPSAM ve YÖNTEM

II-1. Araştırmanın Çerçevesi 13

II-2. Araştırma Sahası: 5 Kent 14

II-2.1. Diyarbakır 14

II-2.2. Şırnak 16

II-2.3. Mardin 17

II-2.4. Van 18

II-2.5. Batman 18

II-3. Katılımcı Profili 18

II-4. Yöntem Üzerine Notlar 19

III • DEĞERLENDİRME ve ANALİZLER

III-1. Hazırlık Süreci 22

III-1.1. Çalışmaların Amacının Belirlenmesi 22

III-1.1.1. Travmanın Etkisinin Azaltılması 22

III-1.1.2. Sanata Erişimin Sağlanması 25

III-1.1.3. Güvenli Yaşam Alanlarının Oluşturulması 26

III-1.1.4. OHAL Sonrası Akademik Başarının ve Özgüvenin Desteklenmesi 26

III-1.1.5. "Kendimizi de iyileştirmek..." 27

III-1.1.6. Anadil Kullanımının Desteklenmesi 27

III-1.2. Çalışılacak Çocukların ve Çocuklara Ulaşma Yöntemlerinin Belirlenmesi 29

III-1.2.1. Hangi Çocuklar ve Neden? 29

III-1.2.1.1. Fiziksel Yakınlık ve Tanıdıklık 29

III-1.2.1.2. Sosyo-Ekonomik Dezavantaj 31

III-1.2.1.3. Çocukların Özel Destek İhtiyacı 31

III-1.2.2. Çocuklara Ulaşma Yöntemleri.....	32
III-1.2.2.1. Ev Ziyaretleri ve Ebeveynlerin Bilgilendirilmesi.....	32
III-1.2.2.2. Kişisel İlişkiler Yoluyla Ulaşma ve Diğer Yöntemler	34
III-2. Uygulama	35
III-2.1. Uygulama Öncesi Planlamalar	35
III-2.1.1. İzin, Onam ve Bilgilendirme.....	36
III-2.1.1.1. Ebeveyn Onamları ve Onayları.....	36
III-2.1.1.2. Resmî Kurumlarda İzin Süreçleri	36
III-2.1.2. Uygulayıcılara Yönelik Güçlendirme.....	37
III-2.1.3. Temel Etkinlikler ve Kullanılan Sanatsal Yöntemler	38
III-2.1.4. Ebeveyn Katılımı.....	40
III-2.2. Uygulamada Yaşanan Sorunlar, Riskler ve Sınırlılıklar	41
III-2.2.1. Yetersiz Bütçe.....	42
III-2.2.2. Travma Konusunda Uzmanlık Eksikliği.....	43
III-2.2.3. Uygulamalar için Güvenli ve Uygun Olmayan Mekânlar	44
III-2.2.4. Politik İklim ve Toplumda Eşitlikçi Olmayan Değerler.....	45
III-3. Sanatın etkisi.....	47
III-3.1. Sanatın İyileştirici Gücü.....	48
III-3.2. Sanatın İfade Gücüne Etkisi	49
III-3.3. Çocuklarla Bağ Kurmak.....	50
III-3.4. Sanatın Ortak Dil Oluşturmaya Etkisi.....	50
III-3.5. Sanatın Duyguları Ortaya Çıkarmaya Etkisi	50
III-3.6. Sanatın Yetişkinlere de İyi Gelmesi.....	51
III-3.7. Yeni Yollarda Kendini Tanıma.....	52
III-3.8. Anadilde Sanat.....	52
III-4. İhtiyaçlar ve Geleceğe Dair Öneriler	53
III-4.1. Çalışmaların Devamı için İhtiyaçlar	53
III-4.2. Hazırlık Aşamasında Uygulanabilecek Güçlendirici Eğitim Programlarına Dair Öneriler	54
III-5. Covid-19 Küresel Salgınının Çalışmalara Etkisi.....	56

IV • SONUÇ ve ÖNERİLER

IV-1. Sonuçlar	59
IV-2. Öneriler	61

GİRİŞ

Çocuklar için...

Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin (BM ÇHS) 6. maddesi çocuğun yaşama, hayatta kalma ve gelişme hakkını şöyle açıklar;

1. Taraf devletler, her çocuğun temel yaşama hakkına sahip olduğunu kabul ederler.
2. Taraf devletler, çocuğun hayatta kalması ve gelişmesi için mümkün olan azami çabayı gösterirler.¹

Sözleşmeyi imzalayan her devlet gibi Türkiye de sınırları içerisinde yaşayan tüm çocukların² öncelikli olarak iyi olma halini sağlamak, korumak, geliştirmek, güçlendirmek, desteklemek ve gerektiğinde sağaltarak "çocuğun hayatta kalması ve gelişmesi için mümkün olan azami çabayı" göstermekten sorumludur.

Türkiye'nin türlü insan hakkı ihlalleriyle dolu tarihinden, çeşitli dönemlerde çocukların payına düşen de yaşam kaybı, sağlığa erişim veya eğitim olanaklarından yoksunluk, yerinden edilme ve yoksulluk olageldi. Yakın döneme baktığımızda bunun en ağır örneklerinden birisi 2015 yılı ve sonrasında yaşandı. Patlamalar, şehir çatışmaları, darbe girişimi, OHAL ve sonrası kapatılan sivil toplum kuruluşları, belediyelere atanan kayyumlar ve siyasi liderlerin, gazetecilerin ve sivil toplum aktörlerinin tutuklanmasıyla devam eden krizlerle dolu bir dönem...

2015'ten beri bölgesel ve ulusal düzeyde yaşanan sosyal, ekonomik, politik ve demografik dönüşümler, genel olarak sivil toplumu, özel olarak da çocuk çalışmaları alanını önemli ölçüde etkiledi. Bu çerçevede mevcut durumu ve dönüşümleri görmek, çocuk hakları ve çocuk çalışmaları alanında kayıpları ve kazanımlarıyla son beş yılı değerlendirmek üzere kapsamlı bir araştırma yaptık. Temmuz 2020 – Nisan 2021 tarihleri arasında gerçekleştirilen bu çalışmada; sanatı araç olarak kullanan kurumlara ve stratejilerine baktık, mevcut ve dönüşen ihtiyaçları çeşitli boyutlarıyla tanımlamaya çalıştık. FİSA Çocuk Hakları Merkezi'nden Ebru Ergin ve Ezgi Koman tarafından yürütülen araştırma sonucunda yayınlanan elinizdeki bu rapor, çatışma süreçlerinin çocuklar üzerindeki -yaşam hakkı ihlalinden, eğitim ve tedaviye erişim hakkının

1 UNICEF, Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, <https://www.unicef.org/turkey/Cocuk-haklarina-dair-sozlesme>

2 Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin 1. maddesi "Onsekiz yaşına kadar her insan çocuk sayılır." diyerek çocukluk yaş sınırını belirlemiştir.

kısıtlanmasına, yerinden edilmeye kadar- farklı etkilerini ortadan kaldırmayı amaçlayan psikososyal destek programlarını ele alıyor. Çocuklara uygulanan bu programlarda sanatın ne kadar ve nasıl kullanıldığı, çocukların iyileşme süreçlerine etkileri, uygulamada yaşanan zorluklar ve nedenlerini bu araştırma ile saptamaya çalıştık. Araştırma kapsamında Batman, Diyarbakır, Mardin, Şırnak ve Van'da 33 farklı kurumdan 42 temsilci ve bireysel çalışma yürüten 16 kişi olmak üzere toplamda 58 kişi ile -Covid-19 küresel salgın tedbirleri kapsamında- çevrimiçi derinlemesine görüşmeler yaptık. Görüşmelere çocuklarla sanat çalışmaları yürüten sivil toplum örgütleri, sanat kuruluşları ve kamu kurumu temsilcileriyle; sanat çalışmalarını bireysel olarak yürüten eğitimciler ve bağımsız aktivistler katıldı. Araştırmanın bir sonucu olarak hazırlanan bu raporun nihai amacı; **çatışmaların yaşandığı bölgelerde çocuklarla ve/veya çocuklar için çalışma yürütenlerin psikososyal destek pratiklerinde kullandıkları sanat etkinliklerinin rolünü ve çocuklara etkisini incelemektir.** Bu doğrultuda;

- Çocuklarla çalışma yürütenlerin beceri kümeleri, yaklaşımları ve eğitimde kullandıkları sanat araçlarını tespit ettik.
- Kurumların ve bireysel çalışma yürütenlerin savaş, çatışma, göç ve şu an içinden geçmekte olduğumuz küresel salgın, deprem gibi olağanüstü durumlara ve/veya buradan doğan/doğacak yeni koşul ve ihtiyaçlara cevap verebilirliklerini değerlendirdik.
- Sanatsal yöntemlerle çalışırken psikososyal destek, akademi ve sanatla öğrenme üçgenindeki boşlukların görülebilmesini ve yerel dinamikleri gözeterek bunları telafi etmeye yönelik, psikososyal destekte sanatı da içeren yaklaşımlarla araç, içerik ve becerilerin geliştirilebilmesini sağlayacak bir tartışma alanının açılmasına katkı sunduk.
- Anadilde sanat çalışmaları yoluyla anadil kullanımının desteklenmesinin çocuk çalışmalarındaki rolüne baktık.
- Saha çalışanlarına yönelik kapsamlı eğitim programları, özgün içerik üretimi ve kurumsal destek çalışmalarına katkı sunacak modeller geliştirmeyi hedefleyen bir analiz yaptık.
- Çalışmaları yürüten kişi ve kurumların, sanatsal yöntem ve araçlarla yürüttükleri psikososyal destek programlarının çok daha etkili olmasını sağlayacak çeşitli konularda eğitim ihtiyaçlarını ve önerileri derledik.
- Covid-19 küresel salgınının çalışmalara etkisine dair gözlemler yaptık.
- Önümüzdeki dönemde çalışmaların etkili bir şekilde devam edebilmesi için, saha deneyimine dayanan öneriler sıraladık.

Anadolu Kültür kurulduğu 2002'den beri çocukların kültür-sanatla tanışmasını, sanata erişimini sağlamak ve desteklemek üzere Türkiye'nin birçok yerinde hem sanat temelli programlar geliştirdi, hem de varolan programlara çeşitli materyallerle katkıda bulundu. 2015 yılı itibarıyla bu faaliyetlerini mevcut sosyal ve politik

durumdan kaynaklanan ihtiyaçlar çerçevesinde iki yönlü sürdürüyor. Bir taraftan Mülteci Destek Programı erevesinde Türkiye ve Almanya'dan bu alanda alışan STK, inisiyatif ve sanatları bir araya getirip, alternatif eēitim materyalleri tasarlanmasına ve üretilmesine olanak saēlıyor. Diēer taraftan da 2015 sonrası çatışmaların yaşandığı ve çatışmalardan kaynaklı g alan şehirlerde, bu raporun hazırlanmasına da vesile olan, ocuk çalışmaları için Destek Programı'nı yürüterek risk altındaki çocuklarla alışan STK, inisiyatif, ēretmen ve aktivistler için eēitim programları gerçekleştirerek proje hibeleri veriyor.

2015'ten bu yana ocuk çalışmaları için Destek Programı ile Batman, Diyarbakır, Hakkari, Mardin, şırnak ve Van'dan 18'i ēretmen, sanatçı, aktivist, psikolog, 29'u da sivil toplum çalışanı olmak üzere toplam 47 katılımcıyla çocuklarla sanat çalışmalarının yanı sıra ocuk hakları ve pedagojik yaklaşımlar alanında ["Eēitmen Eēitimi"](#) gerçekleştirdik. Ayrıca ocuk çalışmaları alanında 70 projeye ["Küçük Hibe"](#) verdik. Desteklenen projelerden bugüne kadar toplam 2.650 ocuk faydalandı.

Savaş, atışma, deprem, g, salgın gibi acil durumlarda sahada bilindik ve kısmi de olsa sonuç alınabilecek yöntemler kullanmak sıklıkla tercih edilse de bu bazen, deēiřen ihtiyaçları ve yöntemleri görmenin önündeki en büyük engel. Buradan hareketle program katılımcıları ile yapılan deēerlendirmeler, birlikte alıřtıēımız kurumlarla uzun süreli ilişkilerimiz ve devam eden tartışmalarımızdan çıkardığımız sonuçla, sahada 2015 sonrası kurumların çalışma pratiklerine bakan, psikososyal destekte sanatsal yöntemlerin nasıl kullanıldığını ve nasıl dnřtēn inceleyen kapsamlı bir araştırma ihtiyaına cevap vermek amacıyla bu çalışmayı gerçekleştirdik.

ocuk alışmaları alanında genel stratejilerin belirlenmesi ve kurumların doēru bir çerçevede desteklenmesine vesile olacaēını umduēumuz bu rapor; hem Anadolu Kültür'e hem de bu alanda çalışan kurumlara sanatla eēitim programları hazırlamaya yönelik bir kılavuz niteliēi taşıyor. Böyle bir araştırma ve sonucunda çıkan bu raporun, ocuk çalışmaları alanı için önemli bir açığı kapatacaēını ve **bu alandaki literatüre ve kurumların pratiklerine katkı saēlayacaēını** umut ediyoruz. Ayrıca ocuk çalışmaları alanında faaliyet gösteren kurumlara ve saha çalışanlarına yönelik kapsamlı kapasite geliştirme programları yürütülmesi, özgün içerik üretimi ve kurumsal destek çalışmaları için yol gösterici olacaēına da inanıyoruz.

Derya Bozarslan, Nisan 2021

Teşekkürler...

Uzun ve detaylı bir çalışmanın ürünü olan bu rapor pek çok kişinin kıymetli emeklerini barındırıyor. Fikir aşamasından itibaren projenin içinde yer alan, araştırmayı yürüten, verileri analiz eden ve raporu yazan FİSA ocuk Hakları Merkezi'nden Ebru Ergin ile Ezgi Koman'a, evrimii görüşmelere katılarak fikirlerini sunan katılımcılara, geri bildirimleriyle raporun gelişmesine katkı sunan Ayşe Görür ve Zehra Bıçak Karaman'a teşekkür ederiz.

**TEMEL YAKLAŞIM
ve ARKA PLAN**

I-1.

ÇOCUKLUK VE TRAVMA

Çocukluk; olayların, öğrenme deneyimlerinin, mutlulukların, hayal kırıklıklarının, sevinç, üzüntü ya da korku gibi duyguların biriktiği ve hatırlanıp hatırlanmadığına bakılmaksızın insanın eylemlerini, davranışlarını ve düşüncelerini şekillendiren bir yaşam aşamasıdır.³

Freud'un psikanalizi keşfi ve çocuk gelişimine dair ortaya koyduğu psikanalitik kuram, çocukluk dönemi deneyimlerinin çocuğun bir yetişkin olarak kimliğini şekillendirme sürecindeki önemine dair yeni bir anlayışın gelişmesinde etkin bir rol oynamıştır. Psikanalitik kuram bağlamında çocukluk; bir yetişkinin güven, sevinç, umut, korku gibi temel birçok duygu durumunun formunu ve yaşam ile ilişkisinin en kritik dinamiklerini belirleyen referans noktalarını oluşturur. Psikanaliz ile gelişen bu anlayış, çocukluk dönemindeki toplumsal yaşantı ve deneyimlerin gelişimde belirleyici rolü olduğunu söyler. Bu nedenle çocuğun içinde bulunduğu ve olumsuz olarak nitelendirilebilecek tüm etkileşim ve koşulların, özellikle travmatik yaşantıların çocuğun gelişimini kesintiye uğratabileceğini, engelleyebileceğini ve kimliğini yapılandırma aşamalarında yarattığı hasar nedeniyle hayatının geri kalanını önemli ölçüde etkileyebilecek izler bırakabileceğini belirtir.⁴ **Çocuğun travmatik yaşantıları "fiziksel veya duygusal olarak zararlı veya tehdit edici olarak deneyimlediği ve onun fiziksel, sosyal, duygusal işlevselliğini veya ruhsal açıdan iyi hissetmesini olumsuz etkileyen bir olay, olaylar silsilesi veya bir dizi koşuldandır"**⁵ kaynaklanır.

"Amerikan Ulusal Çocuk Travmatik Stres Ağı, çocuklar için travmatik olayları şu şekilde tanımlar:

- Cinsel taciz ve saldırı
- Fiziksel taciz ve saldırı
- Duygusal taciz/psikolojik kötüye kullanım
- İhmal, tekrarlayan kazalar
- Hastalıklar/tıbbi işlemler
- Ev içi şiddete maruz kalmak veya tanıklık etmek
- Topluluğa yönelik şiddete maruz kalmak ya da tanıklık etmek
- Kişisel ya da kişilerarası aşırı şiddete maruz kalmak ya da tanıklık etmek

³ Psycho-Social Assistance for Children Affected by Armed Conflict (UNICEF, IRC, 1999, erişim 25.02.2021 - Özet çeviri yazarlara aittir), <http://helid.digicollection.org/en/d/Js2670e/1.html>

⁴ A.g.e.

⁵ Psikososyal Destek Ağı Rehberi (TİHV Akademi, 2019, erişim 25.02.2021), <https://tihvakademi.org/wp-content/uploads/2019/11/PSDA-Rehberi-1.pdf>, 1.

- Doğal ve insan eliyle oluşan afetlere maruz kalmak
- Zorla yerinden edilmek
- Savaş/terörizm/politik şiddet
- Travmatik yas/ayrılma
- Sistemin yol açtığı travmalar (evden travmatik şekilde ayrılmak, travmatik yerinden edilme, kardeşlerinden ayrılmak, kısa süre içinde sürekli yer değiştirmek vb.)⁶

Amerikan Ulusal Çocuk Travmatik Stres Ağı'nın ayrı başlıklandığı politik şiddet; sosyal ve ekonomik şiddet ile birlikte savaş ve benzeri silahlı çatışmalar ile devlet şiddeti gibi şiddet türlerini içerir. "Politik şiddet" tanımı içinde yer alan çatışmaların sebep olduğu koşullar çocukları, fiziksel yaralanma ve hatta yaşam kaybı ya da bu olasılıklarla yüzleşmenin sebep olduğu yoğun kaygı/korkuyla karşı karşıya bırakır. Bunun yanı sıra zorla yerinden edilme, ebeveynlerini kaybetme ya da onlardan uzak kalma, şiddete tanıklık etme, tüm yaşamsal rutin ve pratiklerinin değişmesi, en temel insani hizmetlerle ilgili altyapıların tahrip edilmesi ve bu hizmetlere erişememe gibi durumlar da söz konusudur. Tüm bu koşullara maruz kalmak, çocukların mental, psikolojik ve fiziksel gelişimlerine zarar vererek, kendini ileride birçok biçimde gösterebilecek travma ve acı birikimine yol açar.

Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme (BM ÇHS), silahlı çatışma hâlinde olan taraf devletlere, çocukların uluslararası hukuka uygun şekilde korunması, çatışmaların bu grup üzerindeki olası etkilerinin en aza indirilmesi için gerekli önlemlerin alınması ve etkili uygulamalar gerçekleştirilmesi yükümlülüğünü verir. İlgili sözleşme, söz konusu uygulamaların ve alınacak önlemlerin ayrımcı olmaması gerekliliğine de özel önem atfeder. Nitekim yalnızca BM ÇHS değil, insancıl hukuk ile insan hakları hukuku da silahlı çatışmalarda "çocuk hakları" konusunu ele almakta ve başta devletler olmak üzere çatışmanın tüm taraflarına bu konuda çeşitli yükümlülükler öngörmektedir.

Çatışmaların sona ermesi ve yarattıkları fiziksel koşulların ortadan kalkması çocukları travmatize eden deneyimin sona ermesi anlamına gelmediği gibi, devam eden süreçte çocuklar pek çok sosyal ve psikolojik sorunla yüzleşmeye devam eder. Bu bağlamda BM ÇHS, silahlı çatışmaların yıkıcı sonuçlarına karşı çocukların korunmasını ve silahlı çatışmalardan etkilenen çocukların yeniden güçlendirilmesini sağlayacak yeterli sağlık altyapısı ve sosyal hizmetleri içeren psikososyal destek programları oluşturulmasını öngörür. Çatışma sürecinde ve sonrasında, uluslararası ve yerel düzeyde, çocukların insan haklarını savunmanın gereklilikleri değerlendirildiğinde sivil toplum örgütlerinin de önemli sorumlulukları olduğu açıktır, ancak bunları yerine getirebilmek her zaman çok kolay olmayabilir. Bu durumun temel nedenlerinden biri, varolan çatışma ortamının yereldeki sivil toplum örgütlerinin çalışmalarına

6 A.g.e., 2.

da yoğun biçimde zarar vermiş olmasıdır. Diğer neden ise çocuklar, daha da önemlisi çocuk algısı ile ilgilidir: Çocukların çatışma ortamlarının sadece “kurbanları” olarak görülüp nesneleştirilmeleri, ne yazık ki maruz kalınan koşulların çocuklar üzerindeki uzun vadeli etkilerine karşı koruma ve güçlendirme mekanizmalarının etkili bir şekilde işletilmesinin önüne geçebilmektedir.

I-2. SİLAHLI ÇATIŞMALARIN ÇOCUKLARA ETKİSİ

1994-1996 yılları arasında, silahlı çatışmaların çocuklar üzerindeki etkileri konulu küresel bir araştırma yürüten BM özel temsilcisi Graça Machel, kız ve oğlan çocuklarının bu dönemde yaşadıklarını sistematik bir şekilde görünür kılmıştır. Machel tarafından çok sayıda kişiyle gerçekleştirilen görüşmeler sonucunda oluşturulan rapor,⁷ çatışmaların fiziksel ve psikososyal etkilerinin uluslararası hukuk boyutunda da kabul görmesini sağlamıştır. İlgili rapor, çatışma dönemlerinde çocukların korunmasına dair içerdiği tanımlama, saptama ve uygulama yöntemlerinin yanı sıra hükümetler, uluslararası kuruluşlar ve sivil toplum örgütleri için de yol gösterici öneriler içerir. Machel bu raporla, çatışma dönemlerinde BM ÇHS'nin temel ilke ve maddelerinin evrensel bir gerçeklik hâline getirilmesini amaçlamıştır.

Şüphesiz, çatışma ortamlarının çocuklar üzerindeki etkileri konusunda UNICEF'in konuyla ilgili yapmış olduğu “tanımlamalara” değinmek gerekli ve faydalı olacaktır. **UNICEF çatışma ortamlarının çocuklar üzerindeki yaşam hakkı ihlallerinin yanı sıra diğer etkilerini aşağıdaki şekilde özetler:**⁸

- Çocuklar, çatışma kaynaklı çevresel zararlara veya korunmak amacıyla zorunlu yer değiştirme sırasında fiziksel yaralanmalara maruz kalabilirler.
- Çatışma sırasında temel ihtiyaçlara (gıda, barınma, hijyen vb.) erişimdeki yetersizlik çocukların iyi olma hâlini olumsuz etkileyebilir.
- Çatışma kaynaklı yerinden edilme sırasında çocukların ebeveynlerinden ayrı kalmaları söz konusu olabilir.
- Çocuklar aile üyelerinin ve arkadaşlarının kaybı, ölüm, yaralanma ile evlerinde ve çevrelerinde fiziksel hasar oluşması gibi duygusal açıdan üzücü, zorlayıcı olaylar yaşayabilirler. Çocuklar hayatta kaldıkları için kaygı, üzüntü, korku, öfke veya suçluluk duyguları ile baş başa kalabilirler.

⁷ Promotion And Protection Of The Rights Of Children, Impact of Armed Conflict on Children, (UN Secretary-General, 1996, erişim 24.02.2021) https://sites.unicef.org/graca/a51-306_en.pdf

⁸ Psycho-Social Assistance for Children Affected by Armed Conflict, (UNICEF, IRC, 1999, erişim 25.02.2021 - Özet çeviri yazarlara aittir) <http://helid.digicollection.org/en/d/Js2670e/1.html>

- Çocukların günlük yaşamlarında rutinin ve yaşamın öngörülebilirliğinin kaybı yerinden edilme/zorunlu göç ve eğitimin kesintiye uğraması gibi durumlarla birlikte gelir. Bu kayıp bir çocuğun güvenlik hissini zayıflatabilir.
- Çocuklar için keşfetme, öğrenme, işbirliği yapma, sorunlarla baş etme, güçlenme gibi temel ve evrensel bir özelliği olan oyunlar bir dizi sebepten dolayı engellenebilir. Oyun oynamak için güvenli alanlar ortadan kalkabilir ve bu durum çocukların hareketlerinin kısıtlanması ile sonuçlanabilir.
- Çocuklar çatışma dönemlerinde pek çok suça (şiddet, taciz vb.) maruz kalabilir veya tanıklık edebilirler.

Yukarıda belirtilen etkilerin fiziksel, bilişsel ve psikolojik olarak çok yönlülüğü göz önüne alındığında, çatışma süresince ve sonrasında çocuklara yönelik hazırlanacak psikososyal destek programlarının da aynı şekilde bu etkilerin çokluğu ve çeşitliliği ile paralel, çok yönlü ve kapsayıcı olması gerekir. Söz konusu program ve uygulamaların hak temelli olarak yapılandırılması, çocukların gelişimsel özelliklerini dikkate alacak ve çocukluk kaynaklı spesifik etkilenme biçimlerini göz önünde bulunduracak şekilde tasarlanması önemlidir.

UNICEF'in silahlı çatışmadan etkilenen çocuklara yönelik çalışmaları tanımlamak için kullandığı "psikososyal" terimi; silahlı çatışmanın psikolojik etkileri ile sosyal etkileri arasında var olan yakın ilişkiyi ifade eder:⁹

"Psikolojik etkiler" duyguları, davranışları, düşünceleri, hafızayı ve öğrenme kapasitesini etkileyen bir dizi deneyimden oluşur. Bu deneyimin içeriğini, ilgili olayların birey tarafından nasıl algılandığı ve anlamlandırıldığı belirler.

"Sosyal etkiler" ise silahlı çatışma deneyimlerinin sosyal boyuttaki etkileri ile bu süreçte ortaya çıkan kayıp ve ayrılıkların da yol açtığı zorunlu değişimlerin toplumsal ilişkilere nasıl yansıdığı ve bu ilişkileri nasıl dönüştürdüğünü ifade etmek için kullanılır. Ayrıca silahlı çatışmaların yol açtığı ekonomik boyuttaki değişimler de sosyal etki olarak anlaşılmalıdır.

Silahlı çatışmaların çocuklar üzerindeki psikososyal etkilerinin boyutlarını, çocukların bu koşullardan etkilenme biçimlerini ve verecekleri tepkileri belirleyen bazı faktörler bulunur:¹⁰

- Örneğin çocuğun yaşı, cinsiyeti, güvenli ilişkiler içerisinde bulunuyor oluşu onu silahlı çatışmanın etkilerine karşı korurken, ebeveynlerden ayrılma ya da ebeveyn kayıpları çocuklar üzerinde önemli psikolojik izler bırakır.
- Ekonomik kaynakların eksikliği, silahlı çatışmaların etkisini çocuklar açısından artırır ve pek çok açıdan sömürüye yol açar.

9 A.g.e. (Özet çeviri yazarlara aittir)

10 A.g.e. (Özet çeviri yazarlara aittir)

- Çocuğun içinde bulunduğu toplulukla iyi ve kendini güvende hissettiği ilişkiler içerisinde olması yaşadığı travmatik olayların etkilerini hafifletir, onun yeniden güçlenmesine yardımcı olur.
- Çatışma sürecinde çocuğun eğitiminin devamlılığı ve kendi kimliğini koruyabilmesi, yaşananları yorumlayabilmesine ve çatışmanın etkilerine karşı dayanıklılık geliştirmesine yardımcı olur.
- Bir diğer faktör ise çatışmayla birlikte karşı karşıya kalınan travmayı ortaya çıkaracak durumun süresi, durumla ilgili destek programının hızı ve etkinliğidir.

Çocuklara yönelik “psikososyal destek” çocukların veya çocuk gruplarının tüm bu etkiler açısından desteklenmesini ve güçlenmesini ifade eder. Psikososyal destek amacıyla oluşturulan programlar, çatışma sırasında ve sonrasında bakım ve desteğin sürekliliğini korumaya yardımcı olan, gerek acil gerekse uzun vadeli ruh sağlığı etkilerini önleme amacı taşıyan bir destek mekanizmasıdır. Psikososyal destek programları çocukların ve çocuk gruplarının; psikolojik yaralarının iyileştirilmesine ve sosyal yapıları yeniden inşa etmesine destek olurken, onların “pasif kurbanlar” yerine “aktif kurtulanlara” dönüştürülmesi sürecine yardımcı olur. Ancak bunun sağlanması için çocuklara yönelik olarak hazırlanacak psikososyal destek programlarının tüm bileşenleri ile birlikte, öncelikle çocukları “hak sahibi ve yaşamları üzerinde kontrolü olan bireyler” olarak görmesi gerekir. Bu bağlamda çocuklara yönelik psikososyal destek mekanizmalarının, çocukların hâlihazırda sahip oldukları ancak çatışma nedeniyle kullanamadıkları potansiyellerini ve güçlerini yeniden inşa etmelerine yardım edecek bir süreç olarak tasarlanması beklenmektedir.

UNICEF, çatışma sırasında ve sonrasında güvenli ve koruyucu bir ortam sağlamak ve geliştirmek için uygulanacak psikososyal destek programlarını tanımlar. Buna göre hükümetlerin, sivil toplumun ve toplulukların; ebeveyn ve çocukların bu programların oluşturulmasına katılımlarının önemine vurgu yapar. Ayrıca bu grupların psikososyal etkiler ve destek konusunda farkındalıklarını artırma ve güçlendirme gerekliliğinin altını önemle çizer.¹¹ UNICEF, psikososyal destek programlarının amacının iki yönlü olduğunu vurgular: Birincisi; tüm çocukları, psikososyal refahları üzerinde olumsuz etkileri olan durumlara maruz kalmaktan koruyan bir sosyal ortamı teşvik etmektir. İkincisi; psikososyal gelişimlerine zararlı durumlara maruz kalan çocukların korunmasını, iyileşmesini ve yeniden bütünleşmesini sağlamaktır.¹²

11 Operational Guidelines: Community-Based Mental Health And Psychosocial Support In Humanitarian Settings, (UNICEF, 2018, erişim 20.02.2021 - Özet çeviri yazarlara aittir) <https://www.unicef.org/media/52171/file>

12 A.g.e. (Özet çeviri yazarlara aittir)

I-3.

PSİKOSOSYAL DESTEK PROGRAMLARINDA SANAT

Son yıllarda silahlı çatışmalardan etkilenen çocukların psikososyal açıdan desteklenmesinde, psikolojik analiz ve tedaviye odaklanmak yerine çocuklara güvenli ve “normal” bir akış yaratmak için etkinlikler sunmaya giderek daha fazla önem verilmektedir.¹³ “UNICEF, çocuğun iyileşmesine ve yeniden bütünleşmesine elverişli bir ortam inşa etme ihtiyacına yönelik olarak, çocuklar için eğitim sağlamanın yanı sıra oyun ve sanatsal faaliyetlerin de yürütülmesini önerir. Çünkü silahlı çatışmanın travmasını yaşamış çocuklar için normal akışın yeniden kurulabileceği yollar önemlidir. UNICEF’e göre drama, müzik, kukla ve çizim dahil olmak üzere sanatsal araçların kullanılması bu yolların başında gelir.”¹⁴

Psikososyal destek programlarının içerisinde çocuklara kendilerini ifade edebilecekleri olanaklar sağlamak önemlidir. Bu süreçte çocukların; hikâyelerini anlatmak, duyulmak ve anlaşılacak için uygun araçlara ihtiyaçları vardır. Bu anlamda bir dizi olanak sunan sanat etkinlikleri;

- Çocukların travmatik deneyimleriyle baş etmelerine yardımcı olur. Kendilerini ifade etmelerini destekleyen etkinliklerle ve hatta önlerinde oynanan performansların seyircisi olma yoluyla bile, kendi duygu ve düşüncelerine aracılık etmelerine olanak sağlar. Bu durum, aynı zamanda maruz kaldıkları olayların başkalarının da başına gelebileceğini anlamalarına yardımcı olur.
- Çocukların “şimdiki zaman”a odaklanmalarına fırsat verir, onlara umut duygusunu aşılar. Çocukların gelecekle ilgili ilgilenmelerine, yeniden hayal kurmalarına, yani hayatlarına devam etmelerine olanak sağlar.
- Akranlar arasındaki iletişimi ve etkileşimi kolaylaştırır, onları silahlı çatışma ortamlarının madde bağımlılığına yönelme, cinsel istismara maruz kalma vb. risklerinden uzak tutar.
- Sunum ve sergi yöntemleriyle çocuğun sosyalleşmesini destekler.

Psikososyal destek programlarında sanatı kullanmanın zorlukları da mevcut. Her toplum ve kültürün, duygularını ifade etmek için kendine özgü sanat biçimleri vardır. “Bu farklılıklar nedeniyle psikososyal çalışmalar içinde bir yöntem olarak yer alacak sanat aktiviteleri çok dikkatli, ilgili kültüre özel olarak geliştirilmeli ve bu kültüre ait

13 Teacher Training Manual: The Psychosocial Care and Protection of Children in Emergencies” (UNICEF, 2009, erişim 20.02.2021- Özet çeviri yazarlara aittir) <https://resourcecentre.savethechildren.net/node/11148/pdf/Teacher-Training-Manual--Psychosocial-Care-and-Protection-of-Children-in-Emergencies-2009.pdf>

14 Jean Claude Legrand ve Peter Holtsberg, “The role of art in psychosocial care and protection for displaced children”, Forced Migration Review 6 (1999): 16. (Çeviri yazarlara aittir)

referans noktaları göz önünde bulundurularak planlanmalıdır. Tıpkı sanat etkinliğinin biçimi gibi, bu uygulamalar sırasında yaşanabilecek zorluklar da yine bu kültür ve toplumlara göre değişkenlik gösterir. Örneğin; bazı topluluklarda psikososyal programların çocuklar üzerindeki olumlu etkisi kabul edilse bile sanat çalışmalarına kaynak harcamak bir lüks olarak düşünülebilir.”¹⁵ “Ayrıca psikososyal programların somut sonuçlarını hızla görünür kılmak ve aynı nedenle hızla değerlendirmek zor olabilir. Bu durum, sanat kullanımının etkisini de görünmez kılabilir.”¹⁶ Bu nedenlerle sanatın psikososyal destek programlarında etkisini açığa çıkartacak her çalışma oldukça önemlidir.

Tüm bunların farkında olarak tasarlanan bu araştırma; Türkiye’de 40 yıla yakın süredir devam eden düşük ve yüksek yoğunluktaki çatışma süreçlerinin, özellikle Kürtlerin yoğun yaşadığı yerlerdeki çocuklar üzerindeki -yaşam hakkı ihlalden, eğitim ve tedaviye erişim hakkının kısıtlanmasına, yerinden edilmeye kadar- pek çok etkisini dikkate alıyor. Hazırlanan çeşitli raporlarda görünür hâle gelen bu etkilerin ortadan kaldırılması için birçok kişi ve kurum çocuklar için psikososyal destek programları uyguluyor. Bu programlarda sanatın ne kadar ve nasıl kullanıldığı, etkileri, uygulama süreçlerinde yaşanan zorluklar ve nedenlerini ortaya koyan bu araştırma ile önümüzdeki dönemde gerçekleştirilecek psikososyal destek programları için yeni bir perspektif sunmayı amaçlıyoruz.

15 A.g.e., 19. (Çeviri yazarlara aittir)

16 A.g.e., 19. (Çeviri yazarlara aittir)

KAPSAM ve YÖNTEM

II-1. ARAŞTIRMANIN ÇERÇEVESİ

Araştırmanın sahası; Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı Batman, Diyarbakır, Mardin, Şırnak ve Van'da çocuklarla yapılan psikososyal çalışmalarda sanatın etkisine odaklanmaktadır. Araştırma kapsamında ele alınan psikososyal destek çalışmaları, Anadolu Kültür Çocuk Çalışmaları için Destek Programı'ndan yararlanan kişi ve kurumların yürüttüğü projelerle, diğer kaynak kişilerle yapılan görüşmeler sonucunda ulaşılan çalışmalardan oluşur. Bunları yürüten kişi ve kurumlara ulaşılarak çalışmalarında sanata ne kadar, nasıl yer verdiklerine ve gözlemledikleri etkilerin neler olduğuna, yaşanan zorluklara bakılmıştır. Görüşmeler sırasında tüm dünyayı etkileyen Covid-19 küresel salgınının çocuk çalışmalarını nasıl etkilediği konusuna da ayrıca değinilmiştir.

2015'te, Kürt meselesinin demokratik ve barışçıl yollardan çözümüne ilişkin bütünlüklü bir programın uygulanamamasının yanı sıra Ortadoğu'daki gelişmelerin etkisi ile 7 Haziran Genel Seçimleri'nin hemen sonrasında çatışmalar başlamıştır. Araştırma zaman olarak; Kürt sorununda çatışmasızlık döneminin¹⁷ ardından yeniden başlayan ve kentlere yansıyan çatışmaların yoğun olarak yaşandığı Temmuz 2015 - Temmuz 2016 ile düşük yoğunluklu çatışmaların sürdüğü Ağustos 2016 - Ocak 2020 tarihleri arasını dikkate almaktadır. Araştırma kapsamında ele alınan Temmuz 2015 - Temmuz 2016 tarihleri, çocukların bizzat yaşam alanları olan kentlerde çatışmaların başladığı, operasyonların yürütüldüğü ve bu gerekçelerle sokağa çıkma yasaklarının ilan edildiği bir dönemdir. Bu dönemde toplamda 11 il ve en az 51 ilçede resmî olarak tespit edilebilen en az 381 sokağa çıkma yasağı ilan edilmiştir.¹⁸

Ağustos 2016'da kentlerde çatışmaların yoğunluğu düşse de çocukların yaşadıkları hak ihlalleri devam etmiştir. Örneğin; kent içinde kolluk güçlerinin varlığı, kontrolcü ve baskıcı yaklaşımları güvenlik açısından çocuklar ve ebeveynler üzerinde kaygı yaratmış, zırlı araçlar sebebiyle çocuklar kent içinde ne yazık ki yaşamlarını kaybetmiş ya da yaralanmıştır.¹⁹ Aynı dönemde, 21 Temmuz 2016'da ilan edilen olağanüstü hâl (OHAL) uygulamaları tüm Türkiye'yi olduğu gibi bu kentleri de etkisi altına almıştır. OHAL dönemine özgü yayınlanan kanun hükmünde kararnameler (KHK) ile içinde çocukların ebeveynlerinden sonra en yakın bağ kurdukları öğretmenlerin de yer aldığı binlerce kamu personeli ihraç edilmiş; büyükşehir, şehir ve ilçe belediyelerine kayyumlar atanmıştır. Ayrıca içerisinde çocuk ve sanat çalışmaları yapan

17 1990'lı yılların başından itibaren "Kürt meselesi" sebebiyle yaşanan çatışmanın 2013-2015 yılları arasında yerini müzakere süreçlerine bıraktığı dönemdir.

18 Bilgi Notu: Sokağa Çıkma Yasakları (16 Ağustos 2015-1 Ocak 2020), (Ankara: Türkiye İnsan Hakları Vakfı, 2020).

19 Rapor: 2009-2019/Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi Çocuk Hak İhlalleri, (Diyarbakır: İnsan Hakları Derneği Diyarbakır Şubesi Çocuk Hakları Komisyonu, 2020).

sivil toplum örgütleri ile yerel yönetimlerin çocuklar için hizmet verdiği merkezlerin yer aldığı pek çok kurum kapatılmıştır. Bu çatışmalı iklim çocuklar üzerinde derin izler yaratırken sivil toplum alanını da baskıcı tutumlara maruz bırakmıştır. İnsan haklarını savunmak zorlaşmış, sivil alan daralmıştır.²⁰ **Elbette ki bu sürecin; çocuk çalışmalarının kesintiye uğramasından, ebeveynlerin güvenlik kaygısı duymasına ve kurumların kaynak bulma olanaklarının daralmasına kadar etkisi yaygın olmuştur. Ancak yine de bu dönemde çocuk çalışmaları bireyler ve kurumlar tarafından devam ettirilmiştir.** Her ne kadar bu çalışmaların tamamı psikososyal çalışma olarak tanımlanmamış olsa da amacı, yöntemleri ve etkisi açısından bu niteliği taşıyanlar çoğunluktadır.

II-2. ARAŞTIRMA SAHASI: 5 KENT

Bu araştırmanın sahası olarak belirlenen, Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı 5 kentte çatışmaların yoğun yaşandığı dönemlerde **Diyarbakır'da 61, Mardin'de 18, Şırnak'ta 13, Hakkari'de 11 ve Batman'da 2 kez sokağa çıkma yasağı ilan edilmiştir.** Van'da bu süreçte sokağa çıkma yasağı ilan edilmese bile ilçe ve köylerinde yüksek ve düşük yoğunluklu çatışmalar devam etmiştir.²¹ Çatışmalı dönemde tüm kentlerde toplamda en az 123²² çocuk yaşamını kaybetmiş, binlercesi yerinden edilmiş ve yine binlercesi eğitim hakkı başta olmak üzere temel hak ve özgürlüklerine erişememiştir.²³

Kentler arasındaki farklılıklara karşın toplamda 2 milyona yakın kişinin 2015'te başlayan ve farklı yoğunluklarda devam eden çatışmalardan doğrudan etkilendiği belirtilmektedir.²⁴ Türkiye nüfusunun %30'nun çocuk olduğu düşünüldüğünde araştırmanın kapsamındaki kentler dahil **çatışmanın yaşandığı bölgede tüm bu süreçten doğrudan etkilenen çocuk sayısının en az 600 bin olduğu rahatlıkla söylenebilir.**

II-2.1. Diyarbakır

Diyarbakır ve ilçelerinde toplam çocuk nüfusu 685.315'tir.²⁵ Araştırma kapsamında Diyarbakır'da çocuklarla çalışmalar yürüten toplam 36 kişiyle görüşme yapılmıştır.

Diyarbakır'da 2015 ve sonrasında çatışmalar en fazla Sur ilçesinde gerçekleşmiştir. Sur bu çalışmada çocuklar için yürütülen psikososyal destek programları açısından

20 Özlem Kaya ve Pınar Öğünç, Satranç, Saklambaç ve İnat: Zor Zamanlarda Sivil Toplum (İstanbul: Anadolu Kültür, 2020).

21 Bilgi Notu: Sokağa Çıkma Yasakları/16 Ağustos 2015 - 1 Ocak 2020, (Ankara: Türkiye İnsan Hakları Vakfı, 2020).

22 Rapor: Çatışma Bölgelerinde Çocuk Hak İhlalleri, (Ankara: Türkiye İnsan Hakları Vakfı, 2019).

23 A.g.e.

24 İstatistiklerle Çocuk, TÜİK, 2019.

25 A.g.e.

da öne çıkan ilçelerden biri olmuştur. İlk sokağa çıkma yasağının 6 Eylül 2015 tarihinde ilan edildiği Sur'da, Diyarbakır Barosu tarafından yapılan araştırmaya göre;²⁶

- **Bu dönemde çoğu Sur'da olmak üzere Diyarbakır'da en az 26 çocuk yaşamını kaybetmiştir.**²⁷
- Sur'da yaşanan çatışmalı süreç sırasında ya da sonucunda çocukların yaklaşık %27'si anne ya da babasından ayrı kalmış, %15'i hem annesinden hem babasından ayrı kalmıştır.
- Sur'daki çocukların %71,1'i okula giderken %28,9'u okula devam edememiştir. Aynı araştırma çocukların okula devam etmemesinin temel sebepleri arasında Sur'da yaşanan çatışmayı göstermektedir.
- Çatışmalı süreç sonucunda Sur'daki çocukların %15,4'ü başka bir yerde yaşamak zorunda kalmış, %80'e yakını evlerini ve okullarını değiştirmiştir. Bu çocukların %70'den fazlası iki ve daha fazla sayıda okul değişikliği yaşamak durumunda bırakılmıştır.
- Sur'da 4.985 yapıdan 3.569'u yıkılmıştır. Yıkılan alanlar içerisinde çocuk oyun alanları ve parklar da bulunmaktadır.

Yüksek yoğunluktaki çatışmanın ardından 2016 sonrasında da Diyarbakır'da çatışma ortamı devam etmiştir. Bu kez OHAL kapsamında pek çok kişi kamu idaresindeki, yerel yönetimlerdeki ve üniversitelerdeki görevlerinden ihraç edilmiştir. Bu kişiler arasında Diyarbakır'da 4.314 öğretmen yer almaktadır.²⁸ Onların öğrencisi olan çocuklar bu süreçte öğretmenlerinden ayrı kalmıştır. Diyarbakır'daki bazı okullarda çocuklar ve ebeveynleri öğretmenlerinin ihraçlarına tepki göstermiştir.²⁹ İhraçların yanı sıra Diyarbakır'da çocuklarla çalışmalar yürütenler de dahil olmak üzere en az 47 sivil toplum örgütü kapatılmıştır. Aynı dönemde basın kuruluşlarına yönelik kapatmalar da gerçekleşmiştir. Bu kurumlar arasında çocuklara yönelik Kürtçe yayın yapan Zarok TV de yer almaktadır. Zarok TV kapatıldıktan bir süre sonra yapılan itirazlar ve görüşmeler sonucunda yeniden açılmıştır.

OHAL döneminde yayınlanan KHK'larla ilk olarak Diyarbakır'da Sur ve Silvan belediyelerine, ardından diğer ilçe ve büyükşehir belediyelerine kayyum atanmıştır. Kayyum atanan yerel yönetimlerde, çocuklara yönelik hizmet veren bazı eğitim ve sanat merkezleri ile okullar kapatılmıştır.³⁰ Yoğun çatışma döneminin ardından OHAL uygulamaları Diyarbakır'da sivil alanı olumsuz etkilemiş, çatışmalı bir politik iklimi-

26 Ön Araştırma Raporu: Sur Çocuk Hakları Araştırması, (Diyarbakır: Diyarbakır Barosu, 2018).

27 Rapor: Çatışma Bölgelerinde Çocuk Hak İhlalleri, (Ankara: Türkiye İnsan Hakları Vakfı, 2019).

28 Zeynep Altıok, OHAL Bilançosu Hak İhlalleri Raporu (Ankara: CHP, 2017), 5.

29 "Diyarbakır'da 30'a yakın öğrenci gözaltına alındı", evrensel.net (19 Eylül 2016, erişim 25.02.2021) <https://www.evrensel.net/haber/290613/diyarbakirda-30a-yakin-ogrenci-gozaltina-alindi>

30 "Diyarbakır, Mardin ve Van'da önceki kayyum döneminde neler yaşanmıştı?", birgun.net (19 Ağustos 2019, erişim 25.02.2021) <https://www.birgun.net/haber/diyarbakir-mardin-ve-van-da-onceki-kayyum-doneminde-neler-yasanmisti-265421>

min devamına yol açmıştır. OHAL'in ardından 24 Haziran 2018 tarihinde yerel yönetim seçimleri yapılmıştır. Ancak benzer şekilde yeni seçilmiş yerel yöneticilere ikinci kez kayyum ataması gerçekleştirilmiştir. Diyarbakır sivil alanın gelişkin olduğu; dernek, vakıf ve platformların etkili çalışmalar yürütebildiği bir kentken bu süreçte sivil alan çalışmaları politik iklimden doğrudan etkilenmiş ve güvenlik başta olmak üzere kaynak, mekân vb. zorluklar yaşanmıştır.

II-2.2. Şırnak

Şırnak ve ilçelerinde toplam çocuk nüfusu 230.422'dir.³¹ Araştırma kapsamında Şırnak'ta çocuklarla çalışmalar yürüten 6 kişiyle görüşme yapılmıştır.

Şırnak ve ilçeleri, araştırmanın kapsadığı tarih aralığında yüksek yoğunluklu çatışmaların yaşandığı bir diğer yerdir. Şırnak merkez ile Cizre, Silopi ve İdil ilçelerinde uzun süreli ve kesintisiz sokağa çıkma yasakları yaşanmıştır. Bu süreçte;

- **Şırnak ve ilçelerinde yaşamını kaybeden çocukların sayısı en az 78'dir.³²**
- Pek çok mahalle çatışma nedeniyle yıkılmış, pek çok sivil yaşamını kaybetmiştir. Çatışmaların olduğu, yıkımların yaşandığı mahallelerde yaşayan kişiler göç etmek zorunda kalmıştır. İçişleri Bakanlığı'nın verilerine göre en az 55.000 kişi bu süreçte Şırnak'ta yerinden edilmiştir.³³
- Şırnak ve ilçelerinde yaşanan çatışmalar sırasında çocuklar çok uzun süre okula gidememiş, sağlık hizmetlerine ve tedaviye erişim hakkında yararlanamamıştır.³⁴
- Şırnak'ta çatışmadan dolayı yıkılmayan, ayakta duran sadece 8 okul kalmıştır. Pek çok öğretmen can güvenlikleri nedeniyle tayin istemiştir.³⁵
- Mahallelerde okullar, çocukların oyun alanları, parklar yıkılmış, kullanılmaz hâle gelmiştir.³⁶

Yüksek yoğunluklu çatışmaların ardından ilan edilen OHAL döneminde İdil, Silopi ve Cizre ilçe belediyeleri ile Şırnak belediyelerine kayyum atanmıştır. Çocuk çalışmalarının çok yaygın ve sistematik olmadığı bu bölgede, Şırnak'ta merkez ve ilçelerde, OHAL ile toplam 12 dernek kapatılmıştır. Şırnak'ta ihraç edilen kamu görevlileri arasında

31 İstatistiklerle Çocuk, TÜİK, 2019.

32 Rapor: Çatışma Bölgelerinde Çocuk Hak İhlalleri, (Ankara: Türkiye İnsan Hakları Vakfı, 2019).

33 Didem Özel Tümer, "Hendeğin bilançosu: Nüfusun %22'si göç etti", aljazeera.com (11 Ocak 2016, erişim 25.02.2021) <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/hendeğin-bilancosu-nufusun-22si-goc-etti>

34 "Sokağa çıkma yasakları sebebiyle 362 bin öğrenci eğitimden mahrum kaldı", t24.com (27 Aralık 2015, erişim 25.02.2021) <https://t24.com.tr/haber/sokaga-cikma-yasaklari-sebebiyle-362-bin-ogrenci-egitimden-mahrum-kaldi,321983>

35 "Şırnak'ta eğitim imkânsız görünüyor", gazeteduvar.com (9 Eylül 2016, erişim 25.02.2021) <https://www.gazeteduvar.com.tr/gundem/2016/09/09/sirnakta-egitim-imbkansiz-gorunuyor>

36 Rapor: Çatışma Bölgelerinde Çocuk Hak İhlalleri, (Ankara: Türkiye İnsan Hakları Vakfı, 2019).

en az 38 öğretmen bulunmaktadır.³⁷ 2018 yılında yapılan yerel yönetim seçimlerinin ardından Aralık 2018'de Şırnak, ardından Cizre, Silopi ve İdil belediyelerine kayyum atanmıştır. Bu durum, yüksek yoğunluklu çatışmalar sonrasında da çatışmalı politik iklimin Şırnak'ta devam etmesine yol açmıştır.

II-2.3. Mardin

Mardin ve ilçelerinde toplam çocuk nüfusu 337.219'dur.³⁸ Araştırma kapsamında Mardin'de çocuklarla çalışmalar yürüten 8 kişiyle görüşme yapılmıştır.

Mardin, yüksek yoğunluklu çatışmaların yaşandığı bir diğer şehirdir. Özellikle Dargeçit, Derik, Nusaybin ilçelerinde çatışmalar yoğun olmuş, uzun süreli ve kesintisiz sokağa çıkma yasakları ilan edilmiştir. Bu süreçte;

- **Mardin ve ilçelerinde yaşamını kaybeden çocuk sayısı en az 4'tür.³⁹**
- Nusaybin başta olmak üzere Derik ve Dargeçit'te büyük yıkımlar yaşanmış, pek çok kişi yaşamını kaybetmiş ve birçok aile göç etmek zorunda kalmıştır.
- Nusaybin'de yoğun çatışmaların sonuna doğru bir dönemde 6 mahalle tel örgüyle çevrilerek giriş ve çıkışlara kapatılmış, bu mahallelerde yaşayan 50 bine yakın kişi barınma sorunuyla karşı karşıya kalmıştır.⁴⁰
- Nusaybin'de toplamda 9 okul yıkılmış, 22 okul hasar görmüştür.⁴¹
- Çatışma bölgelerindeki oyun alanları, çocuk parkları kullanılmaz hâle gelmiştir.

Yoğun çatışmaların ardından Mardin ve ilçe belediyelere OHAL döneminde kayyum atanmıştır. Mardin'de 149 öğretmen KHK ile okullarından ihraç edilmiştir.⁴² Sanat çalışmaları yapanlar da dahil olmak üzere 11 dernek kapatılmış, daha sonra 5'i yeniden açılmıştır. 24 Haziran 2018 yerel seçimlerinin ardından Diyarbakır ve Van belediyeleriyle aynı dönemde Mardin Büyükşehir Belediyesi'ne ve ilçe belediyelerine de kayyum atanmıştır.

37 "İhraç edilen öğretmenlerin il il dağılımı", milliyet.com (15 Eylül 2016, erişim 25.02.2021) <https://www.milliyet.com.tr/gundem/ihrac-edilen-ogretmenlerin-il-il-dagilimi-2311237>

38 İstatistiklerle Çocuk, TÜİK, 2019.

39 Rapor: Çatışma Bölgelerinde Çocuk Hak İhlalleri, (Ankara: Türkiye İnsan Hakları Vakfı, 2019).

40 "Nusaybin: Tel örgülerin ardında yakılıp yıkılmış bir kent", evrensel.net (23 Ağustos 2016, erişim 25.02.2021) <https://www.evrensel.net/haber/288278/nusaybin-tel-orgulerin-ardinda-yakilip-yikilmis-bir-kent>

41 "TOKİ'nin Nusaybin'de inşa ettiği okullar eğitime açılıyor", tokihaber.com (11 Ağustos 2020, erişim 25.02.2021) <https://www.tokihaber.com.tr/haberler/tokinin-nusaybinde-insa-ettigi-okullar-egitime-aciliyor/>

42 "İhraç edilen öğretmenlerin il il dağılımı", milliyet.com (15 Eylül 2016, erişim 25.02.2021) <https://www.milliyet.com.tr/gundem/ihrac-edilen-ogretmenlerin-il-il-dagilimi-2311237>

II-2.4. Van

Van ve ilçelerinde toplam çocuk nüfusu 462.458'dir.⁴³ Araştırma kapsamında Van'da çocuklarla çalışmalar yürüten 4 kişiyle görüşme yapılmıştır.

Yüksek yoğunluklu çatışmalar Van'ın merkezinde yaşanmamış, daha çok Edremit ve Başkale ilçelerinde gerçekleşmiştir. OHAL döneminde Van'da 288 öğretmen ihraç edilerek okullarından uzaklaştırılmıştır.⁴⁴ Eylül 2016'da önce Van'ın Özalp, İpekyolu, Erciş ve Edremit ilçelerine, daha sonra Van Büyükşehir Belediyesi'ne ve 2017'de de diğer belediyelere kayyum atanmıştır. Van bu dönemde Şırnak ve Hakkari'den yoğun göç almıştır: Bu süreçte en az 4.560 ailenin Van'a göç ettiği belirtilmektedir.⁴⁵ 2018'deki yerel seçimlerin ardından Diyarbakır ve Mardin büyükşehir belediyeleri gibi Van'a da kayyum atanmıştır.

II-2.5. Batman

Batman ve ilçelerinde toplam çocuk nüfusu 246.411'dir.⁴⁶ Araştırma kapsamında Batman'da çocuklarla çalışmalar yürüten 4 kişiyle görüşme yapılmıştır.

Kent içinde çatışmaların yaşanmadığı bölgedeki nadir yerlerden biri de Batman'dır. Ancak Batman'da da aynı tarihlerde yerel yönetimlere kayyum atanmıştır. OHAL kapsamında çocuklarla çalışma yürüten kuruluşlar da dahil olmak üzere 11 dernek kapatılmıştır. İhraç edilen kamu görevlileri arasında en az 136 öğretmen bulunmaktadır.⁴⁷

II-3. KATILIMCI PROFİLİ

Araştırmaya 5 ilde çocuklarla sanat çalışmaları yürüten sivil toplum örgütleri, sanat kuruluşları ve kamu kurumu temsilcileriyle; sanat çalışmalarını bireysel olarak yürüten eğitimciler ve bağımsız aktivistler katılmıştır. **Araştırma sürecinde 33 farklı kurumdan 42 temsilci ve bireysel çalışma yürüten 16 kişi olmak üzere toplamda 58 kişi ile görüşülmüştür. Görüşülen 33 kurumdan 10'u doğrudan çocuk alanında çalışmalar yürütmekte olup, 13'ü sanat kuruluşu özelliğindedir. Diğer 20 kurum arasındaysa, meslek örgütlenmelerinin yanı sıra gençlik ile sosyal ve siyasal alanda**

43 İstatistiklerle Çocuk, TÜİK, 2019.

44 "İhraç edilen öğretmenlerin il il dağılımı", milliyet.com (15 Eylül 2016, erişim 25.02.2021) <https://www.milliyet.com.tr/gundem/ihrac-edilen-ogretmenlerin-il-il-dagilimi-2311237>

45 "Yüksekova'dan göç sürüyor", aa.com.tr (6 Nisan 2016, erişim 25.02.2021) <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/yuksekovadan-goc-suruyor/550297>

46 İstatistiklerle Çocuk, TÜİK, 2019.

47 "İhraç edilen öğretmenlerin il il dağılımı", milliyet.com (15 Eylül 2016, erişim 25.02.2021) <https://www.milliyet.com.tr/gundem/ihrac-edilen-ogretmenlerin-il-il-dagilimi-2311237>

çalışmalar yürütmekte olup bu dönemde çocuklar için psikososyal destek programları gerçekleştirmiş olan kurumlar yer alır.

Araştırmaya katılanlardan çocuk alanında çalışmalar yürüten 10 kurumdan 4'ü, 40 yıla yakın süredir devam eden çatışmadan etkilenen çocuklarla uzun süredir çalışmalar gerçekleştirmektedir. Bu kurumlar özellikle büyükşehirlerdeki mahallelerde; çocuklarla, ebeveynleriyle ve öğretmenlerle doğrudan çalışmalar yürütmektedir. Çocuk alanındaki diğer 6 kurum ise araştırma kapsamındaki tarih aralığında yeni kurulmuş dernek ya da girişimlerdir. Yeni kurumların bir kısmı OHAL döneminde KHK ile ya da baskıya maruz kaldığı için kendileri tarafından kapatılan kurumların devamı niteliğindedir. Sanat kurumlarına bakıldığında da benzer bir durum görülmektedir: 13 kurumun 5'i kentlerde ve ilçelerde uzun süredir çocuklarla sanat çalışmaları gerçekleştirirken, görüşmelere katılan diğer 8 sanat kurumu araştırma kapsamında ele alınan dönemde yeni(den) kurulmuşlardır.

Görüşmelere katılan bireysel çalışma yürüten 16 kişi arasında; 4 rehber öğretmen, 5 sınıf öğretmeni, 1 anasınıfı öğretmeni, 3 psikolog ve 3 sanatçı bulunmaktadır. Çocuklarla sanat çalışmaları yürüten 58 katılımcıdan 16'sı Anadolu Kültür Çocuk Çalışmaları için Destek Programı'ndan hem fon hem de eğitmen eğitimi, 13'ü ise sadece fon desteği almıştır. Diğer kişi ve kurumlar çalışmalarını kendi kaynaklarıyla yürütmüşlerdir.

II-4.

YÖNTEM ÜZERİNE NOTLAR

Görüşmeye katılan kişiler gerçekleştirdikleri çalışmaları "psikososyal destek programı" olarak tanımlamamış olsa da; yöntem, amaç, etki ve uygulama dönemi açısından bu niteliği taşırlar. Bu araştırma kapsamında yürütülen çocuk programlarında sadece sanat etkinliklerinin etkisine bakılmış, normalde psikososyal destek programlarında yer alan diğer uygulamalar hakkında veri toplanmamıştır. **Nitel araştırma teknikleri kullanılarak elde edilen veriler, yarı yapılandırılmış soru yönergeleri doğrultusunda çevrimiçi odak grup görüşmeleri yoluyla toplanmıştır. Odak grup görüşmelerinden önce kişi ve kurumlara çevrimiçi anketler ulaştırılmış, bunlar aracılığıyla bilgiler derlenmiş ve odak grup görüşmeleri planlanmıştır.**

Görüşmelerde; çocuklara yönelik yürütülen çalışmalar hakkında alınan genel bilgilerin ardından, aşağıdaki konular üzerinde durulmuştur:

- Çalışılacak çocukların belirlenmesi
- Hangi çocukların neden seçildiği
- Çocuklara ulaşmada hangi yöntemlerin kullanıldığı
- Çalışmalara başlamadan önceki izin, onam ve planlama süreçleri

- Uygulayıcılara yönelik güçlendirme programları
- Gerçekleştirilen etkinlikler ve kullanılan sanat araçları
- Bu etkinlikleri kimlerin uyguladığı
- Ebeveyn katılımının nasıl sağlandığı
- Uygulama sürecinde yaşanan zorluklar, karşılaşılan risk ve tehditler

Katılımcıların, sanat etkinliklerinin çatışma bölgelerindeki çocuklar üzerindeki etkisine dair gözlemleri ayrıca ele alınmıştır. Son olarak, yürüttükleri çalışmaların devam etmesi için ihtiyaç ve önerilerle, Covid-19 küresel salgın sürecinin çalışmalarını nasıl etkilediğine değinilmiştir.

Ele alınan çalışmalarda, görüşme gerçekleştirilen kişilerin dışında da yürütücüler yer alır. Bu kişilerin mesleki profilleri arasında **psikiyatrist, psikolog, psikolojik danışman, beden eğitimi öğretmeni, sosyal bilgiler öğretmeni, sınıf öğretmeni, müzik öğretmeni, resim öğretmeni, masal anlatıcılığı eğitmeni, çocuk gelişim uzmanı, heykeltıraş, fotoğrafçı, sosyolog ile kendini çocuk hakları aktivisti olarak tanımlayan gönüllüler** yer almaktadır. Bu çalışmaları yürütenler ağırlıklı olarak o şehirde yaşayan kişilerden oluşurken, bazı çalışmalarda yerel yürütücülerin yanı sıra farklı şehirlerden gelen uzmanlar da yer almıştır. Ele alınan çalışmalar arasında iki yürütücü ile devam ettirilen programlar da mevcuttur. İki yürütücünün yer aldığı çalışmalarda Türkçe ve Kürtçe konuşanlara planlı şekilde yer verilirken, bir diğer planlı tercih de yürütücülerden birinin sanat diğerinin ise ruh sağlığı alanında olması yönünde gerçekleşmiştir.

Araştırmanın etik çerçevesi bağlamında raporda, görüşülen kişilere ve kurumlara ilişkin kimlik ve hassas bilgileri ifşa edebilecek herhangi bir ifade yer almamaktadır. Bu nedenle, rapor boyunca görüşülen kişi ve kurumların isimleri anonim hâle getirilmiştir.

DEĞERLENDİRME ve ANALİZLER

Araştırmanın bu bölümünde katılımcılarla yapılan çevrimiçi görüşmelerden elde edilen bilgiler, çalışmanın amacı doğrultusunda analiz edilerek paylaşılmıştır. Araştırma bulguları katılımcıların yürüttükleri çalışmaların aşamaları dikkate alınarak hazırlık ve uygulama süreçlerini detaylandırarak şekilde aktarılmış; ayrıca sanatın etkisi, geleceğe yönelik ihtiyaç ve önerilerle Covid-19 küresel salgınının çalışmalara etkisine bakılmıştır.

III-1. HAZIRLIK SÜRECİ

Çocuklarla yürütülen psikososyal destek programları, yüksek ve düşük yoğunluklu çatışma ortamının ardından ilan edilen OHAL koşullarında ve çatışmanın baskın olduğu politik iklimde gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda çalışmalarını çocuklarla yürütmeye başlamadan önceki evrelere ilişkin bilgi ve değerlendirmeler, bu araştırmanın önemli bir parçasını oluşturuyor. Bu bölümde, çalışmaların amacının hangi kriterlere göre ve nasıl belirlendiğiyle çocuklara ulaşma yöntemleri detaylandırılarak, hazırlık sürecine ilişkin bilgiler aktarılmıştır.

III-1.1. Çalışmaların Amacının Belirlenmesi

Katılımcıların aktardıkları bilgiler değerlendirildiğinde, neredeyse tüm çalışmaların temel amacının çatışma sonrası ortamda çocukların güçlenmesini sağlamak olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Ancak daha detaylı olarak incelendiğinde, bu temel amacın farklı alt hedefler barındırdığı da görülebilmektedir: çatışmalardan kaynaklanan travmanın çocuklar üzerindeki etkisinin azaltılması, çocukların sanata erişiminin sağlanması, güvenli yaşam alanlarının oluşturulması, OHAL sonrası çocuklarda akademik başarının ve özgüvenin desteklenmesi, çocuklar kadar öğretmenlerin yüzleşme süreçlerine katkıda bulunması ile anadil kullanımının desteklenmesi.

III-1.1.1. Travmanın Etkisinin Azaltılması

Katılımcılar çalışmalarının amaçları hakkında bilgi verirken doğrudan “travmanın etkilerinin azaltılması” şeklinde bir kavramsallaştırmayı sıklıkla kullanmamış olsalar da, amaca ilişkin ifadelerin doğrudan travmanın etkilerine odaklı olduğu anlaşılmaktadır. Bu tespit; “**çocukların etkilenme düzeylerini en aza indirmek, çocukları iyileştirmek, güçlendirmek, çocukların iyi olma hâllerini sağlamak, çocukların travma ile baş etme becerilerini ve yaşam becerilerini geliştirmek**” şeklindeki katılımcı ifadelerine dayandırılabilir.

Araştırmadan elde edilen bilgiler çocukların çatışma süreci sonrasında aşağıdaki gibi psikososyal sorunlar yaşadıklarına ilişkin somut kanıtların olduğunu göstermektedir:

- İletişim sorunları,
- Yoğun içe kapanma, saç dökülmesi,
- Eğitim ve etkinliklerde ortaya çıkan şiddet ve kayıp içeren görseller,
- Öğretmenlerin çocuklarla sürece dair iletişimlerinde, çocukların olumsuz duygusal tepkiler göstermeleri,
- Çatışma sürecinin çocukların anılarında yoğun bir şekilde var olması,
- Çocukların kendilerini ve duygularını ifade etme becerilerinin çatışma öncesi dönemle karşılaştırıldığında gerilemiş olduğunun gözlenmesi,
- Çocuklarda yüksek sese karşı gelişen aşırı duyarlılık ve rahatsız olma durumu,
- Okula ve sosyal etkileşimlere ilgilerinin azalması,
- Oyun ve diğer aktivitelerin konusunun ağırlıklı olarak savaş ve şiddet olması vb.

Bu rapordaki veriler üzerinden değerlendirildiğinde (Bakınız: I-2. Silahlı Çatışmaların Çocuklara Etkisi), çalışmaların hedefinde yer alan çocukların travmatik deneyimler yaşadıklarını söylemek yanlış olmayacaktır.

“Mesela dersle ilgili bir anımı anlatayım size: Çocuklara, yakın zamanda veya daha önceden yaşadığınız bir anıyı lütfen yazın demiştim. Nasıl yazmaları gerektiğini anlatmıştım. Öğrencilerin yasak dönemine ait anılarını paylaştıklarını gördüm ve bu yazılar okunduğu zaman çoğu kişinin ağladığını fark ettim. Hatta bu çalışma travmatik bir duruma dönüştü. Anı deyince bizim aklımıza gezi gelebilir, daha önce yaşadığı farklı bir olay gelebilir. Ama özellikle yasak dönemini bu kadar kişinin işleyeceğini, yazacağını hiç düşünmemiştim.”

Yaşanan sürecin çocuklar üzerindeki travmatik etkileri bu alanda çalışan sivil toplum örgütleri için o kadar görünür olmuştur ki, kapatılan kurumlar yeniden açılmış ve çocukları desteklemek üzere çalışmalara başlamıştır. Katılımcılar; her ne kadar politik baskılar nedeniyle kurumsal çalışmaları yürütmenin oldukça zor olduğunu ifade etseler de, çocukların bu süreçte desteklenmesinin daha öncelikli bir ihtiyaç olduğunu vurgulayarak kurumlarını yeniden aktif hâle getirdiklerini ve çocuklar için çalışmalar yapmaya başladıklarını söylemişlerdir.

“Ailelerle orada 15 yıldır çalışmış olmanın getirdiği bir ilişki vardı ve ‘siz kapattınız ama gerçekten çocukların oyun oynayabilecekleri bir yer yok, çocuklar çok kötü bir durumdadır’ dediler ve çocuklarında gördükleri travmanın etkilerini anlatmaya başladılar. Tırnak yiyen, gece uykusunda sıçrayan, okula gitmek

istemeyen, okuldan ayrıлып evlenmek isteyen kız çocukları gibi... Aslında baktık ki o alanda bunu iyileştirecek çalışmaların yapılması gerekiyor. O yüzden de örgütlendik ve çalışmalarımızda çocukların iyi olma hâllerini amaçladık.”

Psikolojik travma bireylerin süregiden yaşam döngülerine ve yaşam akışı içerisindeki denge durumlarına zarar veren bir yaşantının deneyimlenmesidir. Bu nedenle travmanın etkilerinin azaltılması amacıyla yapılan müdahale programlarının çoğunda bireylerin normal yaşam akışına dönmesi ve travmanın etkileri ile baş edebilmeleri için güçlenmeleri amaçlanır. Bu çalışmada da katılımcıların çocuklarla yürüttükleri çalışmaların bu amaçları içerdiği görülmektedir. Araştırmaya katılan bazı kurum temsilcileri çocukların “yaşam becerilerini” destekleyici eğitim modülleri ve atölye programları uyguladıklarını ve aslında bu yolla travmanın etkilerini azaltmanın yanı sıra bu etkilerle başa çıkabilmesi için çocukların güçlendirilmesini sağlamak istediklerini ifade etmişlerdir. Bu amaç, bir nevi, etkisi uzun sürecek böylesi zorlu bir yaşam süreci içinde belki de “bununla yaşamayı öğrenmek”, “buna rağmen yaşamaya devam etmek” arzusunun ve bilincinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

“**N**ihai hedefimiz travmaya maruz kalmış çocukların, travmaya çakılı kalmadan hayatlarını sürdürebilmeleri için gerekli konularda onları desteklemektir. Bu, psikolojik destek de olabilir, gelişim alanlarını desteklemek de olabilir. Onları güçlendirmek ve yaşam becerilerini artırmak... Çalışmalarımızın amacının en özet hâli bu.”

“**B**ir taraftan da travma çok ciddi bir mesele. Hep böyle ‘travmanın etkileri, etkilerinden kurtulma’ kelimelerini kullanıyoruz ya, aslında hepimiz çok iyi biliyoruz: O savaş travması hiç kimsenin üzerinden atılabileceği bir şey değil, çocuklar için de öyle. O yüzden de o travma ile nasıl yaşayabileceği, onunla nasıl başa çıkabileceği, bu becerilerini nasıl geliştirebileceği önemli.”

Travma literatürüne ilişkin en kıymetli bilgilerden biri, bizleri çoklu travmalar konusunda uyarması ve bu konuda kapsamlı bilgi sunmasıdır. Travmatik yaşam deneyimleri bazen tek bir olayla sınırlı kalmayıp, çoklu veya zincirleme diye anabileceğimiz yaşam deneyimleri şeklinde ortaya çıkabilir. Özellikle silahlı çatışmalar ile yerinden edilme ve göç, çoklu travmaların yaşanmasına neden olan olaylardır. Çatışmaların etkilerinin yanı sıra insanların yerinden edilmeleri ve göç etmek zorunda kalmaları; yaşam yerini, kültürünü, birlikte yaşadığı insanları ve aslında kimliğinin bir parçasını geride bırakmalarına neden olarak ağır travmatik etkiler yaratabilmektedir. Bu araştırmaya konu olan çatışmalı süreçte de birçok aile evlerini terk etmek ve başka bir ile veya aynı il içinde başka bir yerleşim yerine göç etmek zorunda kalmıştır. Araştırmanın katılımcıları çatışmanın sebep olduğu zorla yerinden edilmenin ve göçün çocuklar üzerinde yarattığı etki konusunda farkındalığa sahip olduklarını

vurgulamışlardır. Katılımcıların neredeyse tamamı 2015 öncesinde Ezidi kamplarıyla, Suriye savaşı sebebiyle yaşanan nüfus hareketliliğiyle ve daha önceki yıllarda köy boşaltmaları dolayısıyla yaşanan zorla yerinden edilmelerle bu konuda genel bir deneyim biriktirdiklerini belirtmişlerdir. Bazı katılımcılar çalışmalarında bu göçün ve yerinden edilmenin çocuklar üzerindeki etkilerini en aza indirmeyi amaçladıklarını belirtmişlerdir.

“Biz çatışmanın çok yoğun yaşandığı yerlerden kaçıp buraya yerleşen ailelerin çocuklarıyla çalıştık. Yaşananların etkisini en aza indirmek istedik.”

“Yaşadıkları mahallelerden göç eden ailelerle çalışırken önceliğimiz, travma yaşamış çocuklara psikososyal müdahale oldu. Buna ihtiyaç duyabilecek her türlü çocukla sanat atölyeleri yaparak kendilerini açmalarına yardımcı olma, güven geliştirme, ilişkilerde sosyal beceriyi artırabilme ve sanatın iyileştirici gücünden yararlanabilmelerine olanak sağlama şansımız oldu.”

III-1.1.2. Sanata Erişimin Sağlanması

Araştırmanın katılımcıları, çalışmalarının amacını belirlerken özellikle sanata erişim konusunda dezavantajlı olmanın etkilerini merkeze alarak hareket ettiklerini ifade etmişlerdir. Bu bağlamda, bir yandan kente uzak bölgelerde ve köylerde yaşayan çocuklara erişmek ve onları sanat etkinlikleriyle buluşturarak psikososyal olarak desteklemek amacı taşıdıklarını, diğer yandan da kentte yaşayan ama belli açılardan (madde kullanımı, şiddet öyküsü, sokakta yaşam vb.) risk altında olduğunu düşündükleri çocuklara erişmeyi hedeflediklerini dile getirmişlerdir. Katılımcılar, bu çocuklara erişmenin zorluğu sebebiyle, onlarla çalışmak için ayrıca planlama yapılması gerekliliğini de vurgulamışlardır. Bu bağlamda bazı sivil toplum örgütleri çocuklarla psikososyal çalışmalar yapmak için çocukların yaşadıkları yerlere gitmiş ve çalışmaları orada gerçekleştirmiştir.

Bu araştırmaya konu olan tüm çalışmaların temel amaçlarından biri, psikososyal destek programlarında sanatın etkili bir araç olarak kullanılmasıdır ki bu, katılımcıların özellikle kente uzak bölgelerde yaşayan çocuklara ulaşma çabalarını oldukça anlaşılır kılmaktadır. Çünkü bu bölgelerde/mahallelerde yaşayan çocuklar tıpkı kentteki çocuklar gibi çatışmanın olumsuz etkilerine maruz kalmış olmakla birlikte, herhangi bir sanat etkinliğine veya sivil toplum örgütleri tarafından yürütülen aktivitelere katılma olanağına sahip değillerdir.

“[...] oyuna ve oyuncağa ulaşamayan, kendilerini aile içinde de çok ifade edemeyen çocuklardı. Biraz daha özgür bir alanda, en azından sanat malzemelerine de ulaşarak bir şeyler yapabilsinler ve kendilerini ifade etsinler istedik.”

“Aile içi şiddet gören, sokaktaki çocuklarla çalıştım... Kendi kendilerine ilerleyebilmenin yollarını bulmuşlar. Benim bu çalışmada onları, sadece sanatın alternatif bir yaşam olduğuna ikna etmem gerekti. Onlara sanatın bir hayat olduğunu anlatmaya çalıştım.”

III-1.1.3. Güvenli Yaşam Alanlarının Oluşturulması

Araştırmaya konu olan kentlerde yaşanan çatışmaların, buna maruz kalan çocuklar üzerindeki bir diğer somut etkisi çocukların güvenli alanlarının tahrip edilip, kullanılamaz hâle gelmiş olmasıyla ilgilidir. Bu süreçte hem sokağa çıkma yasakları hem de kentte devam eden çatışmalar, çocukları oyun alanlarından uzaklaştırmasının yanı sıra evlerinde dahi kendilerini güvende hissedememelerine neden olmuştur. **Var olan yüksek ve düşük yoğunluktaki çatışma koşulları (sokağa çıkma yasakları, şehirde sürekli kolluk kuvvetlerinin olması ve sürekli izlenme ve denetim, sokaklarda çocukların tek başlarına zarar görme risklerinin olması, ebeveynlerin çocukları için sokağı güvenli bulmamaları, çatışma atıklarının çocukların yaşamı için risk oluşturması vb.) çocukların sokaklarda özgürce ve güvenli bir şekilde oynamasını engellemiştir.** Birçok katılımcı tarafından ifade edilen güvenli alanlarda bir araya gelebilme ihtiyacını, çocukları yetişkinlerin rehberliğinde toplayıp güvenli ortamlarda çalışmalar yürüterek karşılamışlardır. Güvenli alanlarda bir araya gelme eylemi; birbirinden kopan, politik iklim sebebiyle kutuplaşan ve bunun yansımalarını doğrudan günlük pratiklerinde yaşayan çocuklar ve ebeveynleri için bir arada olma hissinin yeniden inşa edilmesine de hizmet etmiştir.

“ [...] oyun alanı bir ihtiyaçtı. Bu ihtiyacı (karşılama) hedefledim.”

“ [...] Sokağa çıkılmıyordu, sokakta oynayan çocuk yoktu. Biz de, hem yetişkinlerde hem çocuklarda ortak olan ne, onları birleştirecek olan ne, diye düşündük. Sokak oyunları! Çünkü çocuklar da aileler de sokak oyunlarını çok istiyorlardı; geçmişten kalan bir şeydi bu. Ortaklaştırma alanı olarak o çemberlerde sokak oyunlarını düşündük.”

III-1.1.4. OHAL Sonrası Akademik Başarının ve Özgüvenin Desteklenmesi

Çatışmalı dönemde araştırmaya konu olan kentleri en çok etkileyen durumlardan biri, çatışmalar sonrasında OHAL ilanı olmuştur. 21 Temmuz 2016 tarihinde ilan edilen OHAL ile eğitim kurumları kapatılmış ve çok sayıda eğitimci görevinden ihraç edilmiştir. Bu koşullar, çocukların eğitim hakkına erişimlerinin önünde ciddi bir engel teşkil etmiş, okula devamlılıkta motivasyon kaybı yaratmış ve eğitim süreçlerini

sekteye uğratmıştır. Bazı katılımcılar çalışmalarında bu eksikliği gidermeyi ve çocukların akademik gelişimlerini desteklemeyi hedeflediklerini ifade etmişlerdir.

“Mesela çok başarılı bir kız öğrencimiz vardı. O öğrenci özellikle OHAL’de kurumların kapanması, kayyum ve ihraç sürecinde yaşadığı bazı olumsuz olaylardan dolayı; eğitimin bile bir işe yaramadığını, yaramayacağını düşünen, boşlukta bir hâlde buldu kendini. Çünkü çok sevdiği, rol model aldığı insanlar, yani çok sevdiği öğretmeni ihraç edilmişti.”

“Biz psikososyal destek alanında çocukların daha çok akademik başarılarını artırmaya yönelik çalışmalar yapmakla ilgilendik, çünkü bu süreç onların okul hayatlarını da etkilemişti.”

III-1.1.5. “Kendimizi de iyileştirmek...”

Katılımcılar süreç içinde kendilerinin de çatışma ortamından etkilenmiş olduklarını fark ettiklerini vurgulayarak, bu çalışmaları biraz da kendi tanıklıklarıyla yüzleşme ve bununla baş etme süreçlerine katkı olarak tasarladıklarını belirtmişlerdir. Çünkü **“bir şeyler yapmayı yaşamın hâlen devam ettiğinin bir işareti”** olarak gördüklerini ve çalışmaları yürüttükçe daha iyi hissettiklerini aktarmışlardır. Bu durumun yanı sıra katılımcılar, çalışmaların olan bitene ilişkin politik bir mesaj/cevap vermek amacı olduğunu da dile getirmişlerdir. Kendi ifadelerine göre bu mesaj/cevap; hâlen var oldukları, dillerinin ve kimliklerinin var olduğu; mahallelerin, sokakların ve buralardaki çocukların onların olduğu ve yaraları en iyi yine kendilerinin sarabileceği şeklindedir.

“Bu psikolojik bir durum. Yaza doğru ‘biz de çok yıprandık’ dedik. Hep birlikte o kadar yıpranmıştık ki... Bahçemiz var... Kim gelse ‘harika bir bahçeniz var, meyve ağacınız var’, diyor ama biz o bahçenin farkında değildik. O kadar gömmüşüz kendimizi... Bunun olumsuz yönlerini ailelerde ve çocuklarda da görmeye başladık. Bir yandan iyi bir şey yapmaya çalışıyorsun ama öte yandan da kendi ‘mamoste’nin⁴⁸, kendi ailenin ruh hâlini gözetemiyorsun. Yani bir çıkmazdı aslında. Tam da bu ihtiyaçtan sanat atölyesi...”

III-1.1.6. Anadil Kullanımının Desteklenmesi

Katılımcıların neredeyse tamamı yapılan çalışmalarda çocukların anadilinin kullanılmasının önemine dikkat çekmiştir. Anadil zaman zaman çocuklara ve ebeveynlere ulaşmak, güven vermek ve yakınlık kurmak için bir araç olarak tanımlanırken,

48 Mamoste, Kürtçe’de öğretmen anlamına gelmektedir.

zaman zaman da iyileşmenin ve güçlenmenin ancak anadilde yapılan çalışmalarla mümkün olduğu belirtilmiştir. Katılımcılar **anadili Kürtçe olan çocuklarla Kürtçe çalışmalar** yürütmenin yanı sıra; Kürtçe ve Türkçe bilmeyen, Suriye'den göç etmek zorunda kalmış çocuklarla, **bu çocukların anadillerinde, yani Arapça çalışmalar** da yürütmüşlerdir. Görüşme yapılan bazı kurum ve bireyler de çocukların çalışmalarda Kürtçe kullanmasının bir gereklilik olduğunu belirtmişlerdir.

“Kürt çocuklarının asimilasyona karşı kendilerini ve kendi kültürlerini ifade edebilecekleri bir sanatsal zemin oluşturabilmek, bu çatışmalı ve kriz hâlindeki toplum içerisinde çocukları biraz daha sağlıklı tutabilmek gibi bir amacımız vardı.”

“Biz yaptığımız çalışmalarda anadilin ön planda olmasını istedik. Çünkü bölge insanı çocuklarla kendi anadillerinde çalışmalar yürüten kişilere karşı bir sempati ve sıcaklık duyuyor. Biz bunları çalışmalarımızda açıkça gördük. Kolaylaştırıcı arkadaşlarımız vardı mesela bizim dışımızda: Türkçe konuşan bir-iki psikolog ve psikososyal çalışmacı. Onlar Türkçe konuştukları zaman bir içine kapanma söz konusu oluyordu ya da çocuklar tam olarak katılmıyorlardı. Bu yüzden, öncelikle hedefimiz bölge çocuklarına anadillerinde etkinlikler yapmaktı...”

“Biz anadil kaynaklı travmatik bazı süreçleri çocukların yaşadığını, kuşaklar arasında bunun aktarıldığını daha önceden yapmış olduğumuz araştırmalardan zaten biliyorduk. O yüzden anadilde çalışma yapmak olmazsa olmaz dedik, sanatla bir şekilde hemhâl olunması için de çift dilli bir çalışma yürüttük. Çünkü şöyle bir deneyimimiz de vardı: Okul öncesi ya da ilkokula denk gelen bazı okullarda sadece Kürtçe eğitim verilmişti. Buralarda çalışan arkadaşlarımızın deneyim aktarımları üzerinden gözlemimiz, meselenin bir dili öğretmek olmadığıdır. Bizim çalışmalarda amacımız çocukların kendini, duygularını en iyi şekilde ifade edebilmesiydi, yansıtabilmesiydi. Türkiye'deki tel dilli eğitim sisteminden dolayı Kürtçeyle hemhâl olamamış, Kürtçe kelime hazinesi ve grameri okulöncesi seviyesinde kalan çocuklar da vardı ve biz onları zorlamak istemedik; önemli olan onların kendilerini ifade edebilmeleriydi.”

“Çocukların bir yandan da kendilerini evde hissetmelerini, içlerini dökebilecekleri ve bağ kurabilecekleri arkadaşlarla bu çalışmayı yürütmelerini istedik. Dolayısıyla iki kolaylaştırıcıdan biri sadece Türkçe, biri de sadece Kürtçe konuşarak çalışmayı yürüttü. Ama asıl amacımız psikolojik iyileşmeyi sağlamak, yani daha önceden çocukların aile görüşmelerinde tespit edilmiş bazı travmalarıyla -en azından bizim yardımcı olabileceğimiz seviyede- baş etmeye çalışmalarını sağlamaktı.”

III-1.2. Çalışılacak Çocukların ve Çocuklara Ulaşma Yöntemlerinin Belirlenmesi

Bu bölümde, katılımcıların yaptığı çalışmalara hangi çocukların hangi gerekçelerle dahil edildikleri üzerine yapılan görüşmelerin sonuçlarına yer verilmiştir. Katılımcılar; çatışma sürecinden tüm çocukların etkilendiği bilgisiyle hareket etmekle birlikte, sınırlı bütçe ve kapasite nedeniyle çalışmalara katılmak üzere bazı çocuk gruplarına öncelik verdiklerini ifade etmişlerdir. Bu bağlamda hangi çocukların hangi nedenlerle önceliklendirildiğiyle ilgili bilgiler aşağıda paylaşılmıştır.

III-1.2.1. Hangi Çocuklar ve Neden?

Tüm katılımcılar için **çatışma sürecinden etkilenmiş çocuklarla** çalışmak temel bir seçim kriteri olmuştur. Ancak kentlerde neredeyse tüm çocukların bu süreçten olumsuz etkilendiği bilgisi ve çalışma koşullarının kısıtlılığı dikkate alındığında, katılımcıların çalışmalarda farklı çocuk gruplarına bazı kriterlere göre öncelik verdikleri görülmüştür. Görüşmelere katılan bazı sanat eğitimcileri ve sanat kurumu temsilcileri, çocukları kendilerinin belirlemediğini, çocuk alanında çalışan örgütlerin çocukları belirlediklerini ve kendilerini bu konuda yönlendirdiklerini iletmiştir. Görüşmelerde açığa çıkan bir diğer bilgi ise bazı kuruluşların ve girişimlerin çatışma döneminin ardından kurulduğu ve kuruluş amaçları çatışmadan etkilenen çocuklarla çalışmak olduğu için özellikle çatışmanın gerçekleştiği yerlerde faaliyetlere başladıkları olmuştur. Bu da doğrudan çatışmadan etkilenen çocukların tercih edilmiş olması sonucunu ortaya çıkarmıştır. Benzer şekilde, daha önce bu konuda çalışmamış kişiler de çatışma sonrasında çocukların ihtiyaçlarını görerek bireysel çalışmalar planlamış ve yürütmüşlerdir.

Hangi çocukların hangi gerekçelerle çalışmalara öncelikli olarak dahil edildiği konusunda üç kriterin öne çıktığı görülmektedir: **çalışmayı yürüten kişi ve kurumlara fiziksel yakınlık ve tanıdıklık, sosyo-ekonomik olarak dezavantajlı çocuklara öncelik verilmesi ve çeşitli sorunlar yaşayan çocukların özel olarak desteklenmesi ihtiyacı**. Bunların yanı sıra çocukları dahil etme kriterleri, çalışmayı yürütecek kurumun ya da kişilerin var olan durumları ve koşulları ile de ilgili görünmektedir.

III-1.2.1.1. Fiziksel Yakınlık ve Tanıdıklık

Araştırma katılımcılarının bir bölümü, hangi çocuklarla çalışacaklarına karar verme sürecinde; fiziksel olarak yakın oldukları ve gerek daha önceki çalışmalarını vasıtasıyla gerekse aynı mahallede olmaları sebebiyle tanıdıklık ilişkisi içinde oldukları çocuk ve ebeveynleri çalışmalara dahil etmeyi tercih ettiklerini ifade etmişlerdir. Bu tercihin, şehirdeki politik ortamla da ilgili olduğu yine katılımcıların aktardığı bilgiler arasındadır. Katılımcılar, çatışma sonrasında ebeveynlerin, çocukların güvenliğiyle ilgili endişelerinin arttığı, bu nedenle ebeveynlerle güven ilişkisi kurmak ve çocukları çalışmalara dahil etmek konusunda sıkıntılar yaşanabildiği bilgisini paylaşmışlardır.

Ancak katılımcılar; aynı mahallede olma, ebeveynlerle anadillerinde iletişim kurma, mahallede çatışma öncesi dönemde de çalışma yapmış olma gibi avantajların güven ilişkisi kurmak için oldukça faydalı olduğunu dile getirmişlerdir. Bireysel olarak çalışma yürüten katılımcılar fiziksel yakınlık ya da tanıdık grupların tercih edilmesinin neredeyse bir zorunluluk olduğunu da ayrıca dile getirmişlerdir.

“Ben çocukları ağırlıklı olarak tanıdıklarımın olduğu mahalleden seçtim. İnsanların dışarıdan gelen birine karşı güveni zedelendiği için ailelerle birebir iletişime geçmekte zorlandım, daha çok beni tanıyan ya da anne-babamı tanıyan yerlerden çocukları seçmek zorunda kaldım.”

Fiziksel yakınlık ve çatışmadan etkilenme kriteri bazı sivil toplum örgütleri için doğal olarak birbirinin içine geçmiştir. Uzun yıllardır çocuk alanında çalışmalar yürüten bu örgütler, önceden faaliyet yürüttükleri mahallelerin zaten 2015-2016 döneminde yüksek yoğunluklu çatışma yaşanan yerler olduğunu, çatışmalar sona erince de faaliyetlerine buralarda devam ettiklerini belirtmişlerdir. Bu durum da onlara, doğal olarak, çatışmadan etkilenen çocuklarla çalışma olanağı yaratmıştır. Benzer bir durum, çatışmanın yaygın olarak yaşandığı yerlerde bireysel olarak çalışma yürüten kişiler tarafından da dile getirilmiştir.

“Çocuklarla biz çok uzun süredir, çatışma öncesinde de düzenli olarak atölye çalışmalarını gerçekleştiriyorduk. Çatışma sürecinde çocuklarla çok fazla bir araya gelme imkânımız olmadı, güvenlik sebeplerinden... Sonraki süreçlerde çocuklarla bir araya geldiğimiz zaman da çocukların aşırı derecede içine kapandıklarını, kendilerini ifade etmekte zorluk yaşadıklarını gördük ve çalışmalarımızı bu çocuklara göre planladık.”

“2016 Mart–Nisan ayları itibariyle yine aynı mahallede çalışmalarımıza devam ettik. Hepsi zaten çatışmadan etkilenmiş çocuklardı.”

“Biz çatışmadan etkilenen çocukları taşıma yöntemiyle ya da başka başka yerlerden getirerek değil, doğrudan o habitatın içinde olduğumuz için tercih ettik. Hem ihtiyaçlarını tam olarak belirleme konusunda daha şanslıyız galiba, hem de hedef kitlenin içerisinde zaten yaşıyor olmak çocuklara ulaşmayı bir miktar kolaylaştırıyor.”

“Ben kendi okulumda çalışma yürüttüm, kendi sınıftaki öğrencilerimden seçtim.”

III-1.2.1.2. Sosyo-Ekonomik Dezavantaj

Çalışmalara katılacak çocukların seçiminde öne çıkan bir diğer kriter sosyo-ekonomik açıdan dezavantajlı olmak şeklinde tanımlanmıştır. Katılımcılar sosyo-ekonomik olarak dezavantajlı olma durumunu **yoksulluk, kent merkezine uzakta oturma, sivil toplum faaliyetlerinin az olduğu yerlerde bulunma, ebeveynlerin eğitim düzeyinin düşük olması ve farklı dinsel kimlikten dolayı dışlanma** gibi durumlarla tanımlamışlardır. Bu çocukların kendi imkânları ile sanat çalışmalarına dahil olma şanslarının az olması, çalışmalarda bu çocuklara öncelik verilmesinin bir nedeni olarak karşımıza çıkmaktadır.

“Benim çalışmak istediğim bir grup da, bir ilçede yerleşik olan Ezidi ailelerin çocuklarından oluşuyordu. Onlar hem akran zorbalığına maruz kalan hem de toplumdaki dışlanan insanlardı.”

“Biz çalışmamızı şehrin yoksul bir mahallesinde ilkokul çocuklarıyla yürüttük. Burada çatışma sürecinden çok olumsuz etkilenen çocuklar yoktu aslında, çünkü orada çok yoğun yaşanmadı ve o yüzden biz daha sosyo-ekonomik düzeyi düşük olan çocukları seçtik.”

“Biz dezavantajlı kesimlere daha fazla hitap etmeye çalışıyoruz. Bildiğiniz gibi burası çok yoğun göç alan bir il ve özellikle göç etmiş çocuklarla çalışma yürütmek istedik.”

“Çalışma yaptığım köy ekonomik durumu çok kötü olan bir yer; iş imkânı olmayan, babaların sadece inşaat işçisi olarak çalıştıkları, kışın doğru düzgün iş bulamadıkları bir ortamdı. Birçok sıkıntının yaşandığı, şiddetin yaşandığı, anne babaların boşandığı, kadına yönelik baskıların olduğu bir köydü.”

“O süreçte belli bir katılımcı profilimiz vardı: Ekonomik olarak ihtiyaç duyan aileler ve çocukları önceliğimizdi.”

III-1.2.1.3. Çocukların Özel Destek İhtiyacı

Çalışılacak çocukların belirlenmesinde çocukların özel destek ihtiyacının dikkate alınması, özellikle bireysel çalışma yürüten öğretmenlerin sıklıkla başvurduğu bir kriter olmuştur. Bunun bir nedeni, öğretmenlerin çocukları daha yakından gözleme ve böylece psikososyal destek ihtiyacı olan çocukları belirleme şansına sahip olması olarak düşünülebilir. Dahil etme kriteri olarak özel ihtiyaçları temel alan

katılımcılardan bazıları sınıf içinde uyum sorunu yaşayan çocukların varlığına işaret etmişlerdir. Yine sınıf içerisinde akademik başarısında gözle görülür değişiklikler olan veya yoğun davranış problemleri gösteren çocukların da bu sebeplerle çalışmalarına dahil edildiğinin, hatta bu çocukların desteklenmesi için özel programlar oluşturulduğunun altı çizilmiştir.

“Ben o sırada ana sınıfı öğrencileri ile çalışıyordum ve en fazla karşılaştığımız sorun uyum problemiydi. Anasınıfı öğrencilerinden uyum problemi yaşayan dört farklı sınıftan öğrenci seçtim. Bunlardan bazıları iletişim bozukluğu olan çocuklardı.”

“Çocukları tek tek belirlerken çocuklarla ve öğretmenlerle yaptığım bireysel görüşmelerden yola çıktım: Diyelim ki hiperaktivite gibi bir sorunu olan ya da ailevi bir sorun yaşayan ve bu sorunlar sebebiyle sıkıntı çeken öğrencileri belirledim.”

III-1.2.2. Çocuklara Ulaşma Yöntemleri

Araştırmanın bu evresinde katılımcıların çocuklara hangi yöntemlerle ulaştıkları ve bu alanda neler deneyimlediklerinin bilgisine ulaşılmaya çalışılmıştır. Katılımcılar, çocuklara ve ebeveynlerine ulaşmak için pek çok farklı yöntem kullanmıştır, ancak çoğunlukla ortaklaştıkları ve en sık kullandıkları iki yöntem, ev ziyaretleriyle ebeveynlerin bilgilendirilmesi ile kişisel ve diğer ilişkiler yoluyla çocuklara ulaşılması olarak özetlenebilir.

III-1.2.2.1. Ev Ziyaretleri ve Ebeveynlerin Bilgilendirilmesi

Ev ziyaretleri; hedef kitleye ulaşmak için, çoğu zaman da hedef kitlenin ihtiyaçlarını belirlemek için hem psikososyal destek çalışmalarında hem de saha çalışmalarında oldukça sık kullanılan bir yöntemdir. Bu çalışmada katılımcıların bir bölümü çocuklara ulaşmak, çocukları ve ebeveynleri bilgilendirerek çalışmalara davet etmek için ev ziyaretleri yapmışlardır. Ancak ev ziyaretleri, diğer yandan, zor bir yöntemdir çünkü saha çalışanlarının ziyaret edilecek kişileri tanımaması sebebiyle haber verme ve onay alma konusunda zorluk yaşamaları muhtemeldir. Bu çalışmadaki katılımcıların, bu zorluğu aşmak için muhtarlarla, ildeki kent konseyiyle, belediyelerle ve ulaşmak istedikleri kişileri/ebeveynleri tanıyan sivil toplum örgütleriyle işbirliği yaptıkları görülmektedir. Ayrıca katılımcılar, bu süreçte kar topu yöntemini kullanarak çocukların ebeveynleri aracılığıyla diğer ailelere ulaştıklarını ifade etmişlerdir.

Ev ziyaretlerinin sık başvurulan bir yöntem olması, bununla ilgili bir başka zorluğu da ortaya çıkarmaktadır. Sosyal hizmet alanından bir katılımcı, bu yöntemin bir süre sonra ebeveynler ve dolayısıyla çocuk katılımı açısından sıkıntı yarattığını

belirtmiştir. Bu katılımcıya göre, özellikle Diyarbakır'da -ve diğer kentlerde de- bir süre pek çok sivil toplum örgütü sürekli ebeveynlerin kapılarını çalmış, onlardan bilgi istemiştir. Bu durum, görüşme yapılanlarda zamanla bıkkınlık ve güven kaybı yaratmıştır. Bu güven kaybının sebebi, katılımcılara göre, yapılabileceklerin ötesinde bir beklenti yaratan görüşmelerle, başlatılmayan ya da devam ettirilemeyen çalışmalarlardır. Ancak farklı yerel örgütlerin desteğinin alınması ve zaman zaman ebeveynlerin de diğer ziyaretlere eşlik etmesi, bilgilendirme ve onay alma aşamasında çalışma yürütenlere destek sağlamış ve ilk temasta ziyaret edilen ebeveynlerle güven ilişkisinin kurulmasını kolaylaştırmıştır.

"Aileler tedirgindi tabii süreçten sonra. Kimsin, nesin, ne için bu çalışmayı yapacaksın, çocuğumu alıp nereye götüreceksin, gibi soruları vardı doğal olarak... Bu yüzden ilk başta öğretmen arkadaşım destek oldu. Şu okulda çalışıyorum, şunu yapıyorum, diye bilgi verdi. Bir süre sonra güvendiler. Öncesinde hepsinin telefon numarasını aldık, bilgilendirdik ve rızalarını aldık."

"Görüşmelerde ailelerden birini de yanımıza aldık. O ailenin yanımızda olması diğerlerine güven verdi. Sonunda güvendiler bize ve çocuklarını teslim ettiler."

"Ailelerle görüşmek için bazı mahalleleri belirledik ve 2-3 arkadaş oralara gidip yüz yüze görüştük, kendimizi tanıttık. Nerede çalıştığımızı, amacımızı, hedefimizi, ne olduğumuzu anlattık. Çalışma yaptığımız yeri gelip görebileceklerini söyledik. Yani bir güven ilişkisi kurmayı hedefledik. Belediyeye gittiğimiz için, belediyeye dair bir güvenleri vardı ve bu bizim çalışmalarımızda aile izinlerini de destekledi."

"Ailelerden bilgi alabilecek şekilde bir form oluşturduk. Belediyeden daha önce o ailelerle ilişki kurmuş yani o güven ilişkisini inşa etmiş birileriyle ziyarete gittik. Hangi dille kendilerini rahat ifade edebiliyorlarsa görüşmeyi o dilde yaptık. Onlar da çoğu Kürtçe birkaçı Türkçe şeklinde tercih etti."

Katılımcılardan bir kısmıysa, yine ev ziyareti yöntemini kullandıklarını ancak güven kurma ve iletişim açısından sorun yaşamadıklarını dile getirmiştir. Ebeveynlerle iletişimde ev ziyaretleri yoluyla bilgilendirme yöntemini kullanan ve bu konuda zorluk yaşamayan kurum ve kişilerin ortak özelliği, uzun süredir o bölgede/mahallede çalışıyor ve orada yaşayan insanlar tarafından tanınıyor olmalarıdır.

“**S**onuçta 13 yıldır çalıştığımız yer... Aileler bizi tanıyorlar, biz onları tanıyoruz. Geriden gelen kuşaklarla da birbirimizi tanıyoruz, ilk tanıştığımız çocukların çocukları var şu anda; çalışmalara onlar katılıyor. Dolayısıyla zaten bir güven ilişkimiz var. Ama yine de her çalışmanın öncesinde aileleri tek tek ziyaret ediyoruz. Hem çalışmayla ilgili bilgi veriyoruz, hem de yapılan çalışmayı evde nasıl desteklediklerini öğrenmek istiyoruz. Bu çalışmada da öyle yaptık...”

III-1.2.2.2. Kişisel İlişkiler Yoluyla Ulaşma ve Diğer Yöntemler

Katılımcıların ebeveynlere bilgilendirme yapmakta başvurdukları yöntemlerden bir diğeryse, yaşanan mahallelerde ve köylerde kişisel ilişkileri devreye sokmak olmuştur. Özellikle bu yöntemi kullanan katılımcıların, çocukların ebeveynleriyle daha sıcak ve güvene dayalı bir iletişim kurabildikleri görüşmelerde altı çizilen noktalandır. Bazı katılımcılar da zaman zaman kendi buldukları mahallede ya da köyde doğal bir iletişim ortamında ya da kapı kapı dolaşarak ebeveynlere çalışma hakkında bilgi vermeye çalıştıklarını ifade etmişlerdir. Katılımcılar çocuklara erişebilmek için ebeveynlere doğrudan ulaşmanın yanı sıra, duyuru için farklı yöntemleri de kullandıklarını söylemişlerdir. Örneğin bazı katılımcılar, mahallelerde dolaşarak ve müzik yaparak insanların ve özellikle çocukların dikkatini çekmeye çalışırken, bazılarının da web siteleri ve sosyal medya kanalları üzerinden duyuru yaptıkları görülmektedir.

“**B**iz zaten mahalledeydik, ailelerle de hep bir aradaydık. İhtiyaç vardı, yapacak hiçbir şeyleri yoktu. Çocuklar bütün gün mahallenin içinde öyle gidip geliyorlardı, yapacak bir şeyleri yoktu. Mahalleli bu ihtiyacın farkındaydı aslında ve bizi desteklediler.”

III-1.1. Çalışmaların Amacının Belirlenmesi	Travmanın etkisinin azaltılması	
	Sanata erişimin sağlanması	
	Güvenli yaşam alanlarının oluşturulması	
	OHAL sonrası akademik başarının ve özgüvenin desteklenmesi	
	"Kendimizi de iyileştirmek..."	
	Anadil kullanımının desteklenmesi	
III-1.2. Çalışılacak Çocukların ve Çocuklara Ulaşma Yöntemlerinin Belirlenmesi	Hangi çocuklar ve neden?	Fiziksel yakınlık ve tanıdıklık
		Sosyo-ekonomik dezavantaj
		Çocukların özel destek ihtiyacı
	Çocuklara ulaşma yöntemleri	Ev ziyaretleri ve ebeveynlerin bilgilendirilmesi
		Kişisel ilişkiler yoluyla ulaşma ve diğer yöntemler

III-2. UYGULAMA

Bu bölümde, görüşme yapılan katılımcıların yürüttükleri çalışmalardaki uygulama süreçlerine ilişkin detaylı bilgilere yer verilmiştir: Uygulamalarda hangi etkinliklerin yer aldığı, sanat çalışmalarının uygulamalar içerisindeki yeri, hangi sanat çalışmalarının yapıldığı, uygulama öncesi yapılan planlamalar, ebeveynlerin uygulamalara katılım süreci ve uygulama aşamasında yaşanan zorluklara ilişkin bilgiler belli başlıklar altında özetlenerek değerlendirilmiştir.

III-2.1. Uygulama Öncesi Planlamalar

Katılımcılar, çocuklarla yapacakları çalışmaların uygulama aşaması öncesinde, belli konularda planlama ve hazırlık yaptıklarını aktarmışlardır. Bu hazırlıklarda izin/onam süreçlerinin işletilmesi tüm katılımcılar tarafından ifade edilen bir aşamayken, uygulayıcıların güçlendirilmesi ve planlama gibi aşamaların bazı çalışmalarda yer almadığı görülmüştür. Aşağıda uygulama öncesi yapılan planlamalara ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

III-2.1.1. İzin, Onam ve Bilgilendirme

III-2.1.1.1. Ebeveyn Onamları ve Onayları

Çocuklarla yapılacak çalışmalar öncesinde ebeveynlerden yazılı ve sözlü onam alınması gerekir. Önceki bölümde katılımcıların ebeveynlere ulaşma ve çalışmalar hakkında bilgi verme süreçlerine değinilmiştir. Katılımcılar; ebeveynlerle güven ilişkisinin kurulması ve çocukların çalışmalara katılımı konusunda gönüllü olmalarının ardından, sözlü ve yazılı onam süreçlerini işlettiklerini ifade etmişlerdir. Bu aşamada bazı kurumlar/kişiler yazılı onam formları kullanırken, bazıları tanışıklığın ve önceden kurulan güven ilişkisinin de desteği ile sadece sözlü onay aldıkları bilgisini paylaşmışlardır. Çocukların kendilerine de bilgi verilip, çalışmaya katılım için sözlü onayları alınmaktadır.

“Aile onayı almadığımız hiçbir çocuğu çalışmaya katmadık. Bunu bir evrak olarak aldık. Bir anketimiz vardı. Arkasında: ‘Katılmak istiyor musunuz?’, ‘Evet’, ‘İstiyorsanız telefon numarası ve imzanızı alabilir miyiz?’ diye yazdık. Böylece resmî bir onay da elimize aldık. Kendimizi korumak da zorundayız bazı şeylerden.”

“Bizde izin formları var. Çocuk güvenlik politikamızı yazmaya başladıktan sonra, çocuklarla ve ailelerle görüşmek için bazı formlar oluşturduk. Zaten sahamız belli. Dolayısıyla sahadaki çocuklarla önce görüşmeler yaptık, onlardan izin aldık, daha sonra birebir görüşmelerle ailelerden izin alarak çalışmalara başladık.”

III-2.1.1.2. Resmî Kurumlarda İzin Süreçleri

Okullarda öğretmenler tarafından yapılan çalışmalarda hem çocuğun ebeveynlerinin hem de okulun resmî onayını almak gerekir. Onay ve izin alma süreçlerinin, çalışmayı yürüten kurum ya da birey yerine öğretmenler aracılığıyla gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır.

“Hedef kitemizi belirlerken İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü’nden gerekli izinleri ve onayları alıp, onların yönlendirdiği okullarda çalışıyorduk.”

Okullarda, sınıf ortamında yürütülen çalışmalarda katılımcıların bazıları ebeveynlere ulaşmakta güçlük çektiklerini ve bu nedenle bazı ebeveynlerden çalışma öncesinde izin alamadıklarını ancak çocuklar aracılığıyla bilgi gönderdiklerini ve ebeveynlerin okula geldikleri dönemlerde daha detaylı bilgi vererek onam sürecini işlettiklerini ifade etmişlerdir. Bunun en önemli nedeniyse, bazı çocukların taşınmalı eğitim

sistemine dahil olmaları ve ebeveynlerin de buldukları köyden okula sık gelmekte zorluk yaşamaları olduğunu söylemişlerdir.

“Şu ana kadar sadece 2 aileyle iletişime geçebildim, o da tesadüfen okulun bahçesinde gördüğüm için, toplantıya geldiklerinde. Sınıf öğretmeni bile 3 senedir aileleri hiç görmediğini dile getiriyordu. Benim çalışma yaptığım okullar taşımalı okullar olduğu için, gelen çocukların çoğu farklı köylerdendi. Anneler telefon kullanmıyordu veya okula gelmiyorlardı, ailelerle iletişim konusunda oldukça güçlük yaşadık, iletişim çok zordu. Daha çok ben, öğretmen ve çocuk üçgeninde iletişimi sağladık.”

III-2.1.2. Uygulayıcılara Yönelik Güçlendirme

Çocuklarla yapılacak çalışmalar öncesindeki hazırlıklardan biri de yürütücülere ve çalışmalarda yer alacak gönüllülere yönelik güçlendirme faaliyetleridir. Ancak yukarıda da değinildiği gibi, güçlendirme çalışmaları tüm kurumlar tarafından yürütülmemiştir. Güçlendirme çalışmaları yürüten katılımcılar tarafından aktarılan bilgiler değerlendirildiğinde; uygulayıcıların eğitim alması ve atölyelere katılmasının yanı sıra, akran süpervizyonu yapılması ile kurumun işleyiş ve ilkeleriyle ilgili bilgi aktarılmasına odaklanıldığı anlaşılmaktadır.

Çocuklarla çalışmaya başlamadan önce **gönüllülere çalışma hakkında bilgi verme ve dernekle ilgili oryantasyon ve ekip çalışmasının yanı sıra, aşağıdaki konularda güçlendirici eğitimler** uygulanmıştır:

- Psikolojik öz bakım çalışmaları
- Çocuklarla çalışma
- Çocuklarda travmatik yaşantılar
- Çocuklarla iletişim
- Program uygulama
- Alternatif eğitim yöntemleri
- Çocuk güvenliği/koruma politikası
- Çocuk ihmal ve istismarı

Ayrıca bazı katılımcılar, çalışma boyunca yürütücülere süpervizyon desteği verdiklerini dile getirmişlerdir. Görüşmeye katılan kurum temsilcileri ve bireysel çalışma yürüten uzmanlar arasından 16 kişi, Anadolu Kültür Çocuk Çalışmaları için Destek Progra-mı tarafından düzenlenen eğitimlere katıldığını belirtmiştir. Tablo 2'de uygulayıcıların çalışmalarını yapmadan önce aldıkları eğitimler listelenmiştir.

TABLO 2: Katılımcıların Çalışmalar
Öncesinde Aldıkları Eğitimler

Sanat Eğitimleri

- Müzik pedagojisi eğitimi
- Fotoğraf
- Animasyon
- Drama ve yaratıcı drama
- Kil atölyesi
- Kukla yapım atölyesi
- Milli Eğitim Bakanlığı sanat eğitimi
- Resim
- Masal anlatıcılığı

Diğer Eğitimler

- Psikososyal destek eğitimi
- Sanat terapisi eğitimi
- Çocuklarla çalışma ve travma eğitimi
- Toplumsal cinsiyet atölyesi
- Çocuk istismarıyla mücadele eğitimi

III-2.1.3. Temel Etkinlikler ve Kullanılan Sanatsal Yöntemler

Yapılan görüşmelerde katılımcıların hangi temel etkinlikleri yürüttükleri ve bu etkinlikler sırasında hangi sanat türlerini kullandıklarının bilgisi toplanmıştır. Katılımcıların tamamı sanatı bir araç olarak kullandıklarını ifade etmiştir. Akademik başarıyı amaçlayan destek programlarının da sanatsal etkinlikleri içerdiği belirtilmiştir. Çalışmalarda yapılan sanatsal faaliyetler şöyledir: **video ve fotoğraf atölyeleri, animasyon atölyesi, resim atölyesi, heykel atölyesi, atık malzemenen heykel atölyesi ve kil çalışmaları; modern dans çalışmaları, tiyatro atölyeleri, yaratıcı drama çalışmaları, kukla atölyesi, masal anlatıcılığı, Kürtçe masal okuma ve canlandırma; takı tasarımı, keçeden ürün yapımı, oyuncak yapımı, geri dönüşüm atölyesi, ahşap boyama atölyesi, taş boyama, boya yapımı, oyun atölyesi, maske atölyesi ve origami atölyesi; sinema atölyesi, film izleme, festival düzenleme, festivallere katılma, konserler, enstrüman atölyesi, müzik grupları (gitar, erbane vb.), doğal ritim atölyesi, koro çalışmaları, çok dilli çocuk korusu, edebiyat çalışmaları.** Tablo 3'te katılımcıların uygulamalarda kullandıkları sanat araçları listelenmiştir.

Yapılan etkinlikler ve içerdiği sanatsal yöntemler incelendiğinde, birçok kurum ve kişinin tek bir sanat türü ya da etkinliğine odaklanmak yerine birçok sanat aracını etkinliklere dahil etmeyi tercih ettiği görülmektedir. Örneğin etkinliğin temel amacı

atık malzemelerden objeler yaratmak olsa bile, katılımcılar etkinliğin başında ısınma ve çocukların çalışmaya motivasyonlarını sağlamak için müzik ve dans içeren etkinlikler yaptıklarını, çalışma süresince çocukların motivasyonları düştüğünde veya grup içi iletişimin kuvvetlendirilmesine ihtiyaç duyulduğu zamanlardaysa dramanın yöntemlerine sıklıkla başvurulduğunu ifade etmişlerdir. Son olarak, örneğin tiyatro kulübü veya müzik okulu gibi sanat kuruluşları çocuklarla çalışırken sanatı bir araç olarak kullanmanın yanı sıra çocuklara sanatsal beceriler kazandırma hedefiyle de çalıştıklarını bildirmişlerdir.

“Geri dönüşüm ile yeni objeler ortaya çıktı. Çocuklar hem geri dönüşümü öğrendiler -yani niye bunları saklamalıyız, plastik nedir, neye dönüşür, gazete kâğıtlarını suya bırakırsak ve yoğurursak ne olur gibi- hem de kendi objelerini ürettiler. Mesela çantaları vs. oldu. Yani bir yaratıcılık da vardı orada. Ortaya çıkan bir iş de vardı. Sergi yaptık bunun sonunda. Bir sunum oldu.”

“Tiyatroyu etkin olarak kullandık. Çocuk müzikalimiz vardı bir de. Bir yıla yayılan etkinliklerimiz vardı. Drama atölyeleri yaptık. Onun öncesinde ve sonrasında müzik yaptık. Heykel atölyeleri yaptık.”

TABLO 3: Etkinliklerde Kullanılan Sanatsal Yöntemler

Görsel Sanatlar	Video, fotoğraf, animasyon, resim, heykel, atık malzemeden heykel, kil
Gösteri Sanatları	Modern dans, tiyatro, yaratıcı drama, kukla, masal anlatıcılığı, Kürtçe masal okuma ve canlandırma
El Sanatları	Takı tasarımı, keçeden ürün yapımı, oyuncak yapımı, geri dönüşüm, ahşap boyama, taş boyama, boya yapımı, oyun, maske, origami
Sinema, Müzik, Edebiyat	Sinema, film izleme, festival düzenleme, festivallere katılma, konserler, enstrüman, müzik grupları, doğal ritim, koro çalışmaları, çok dilli çocuk korusu, edebiyat çalışmaları

III-2.1.4. Ebeveyn Katılımı

Katılımcılarla yapılan görüşmelerde ebeveynlerin uygulamalara aktif olarak katılıp katılmadığı, ebeveynlere yönelik farklı etkinlik/uygulamaların yapılıp yapılmadığı ve içerikleri konusunda bilgi alınmıştır. Daha önceki bölümlerde açıklandığı gibi çatışmalı ortamdan kaynaklanan sorunlar, güven problemleri, sosyo-ekonomik dezavantaj ve mesafe gibi çeşitli sebeplerle; var olan koşullarda ebeveynleri çalışmaların bir parçası olarak sürece dahil etmenin ne denli zor olduğu anlaşılabilmektedir.

“Bizim çalışmamız aileleri çok kısıtlı şekilde sürece dahil ediyordu. Sadece çocukların belli durumları hakkında bilgi alışverişi yapmak noktasındaydı.... Ama çalışmanın ilerleyen aşamasında bazı ebeveynler kendilerinin de böyle bir çalışmaya ihtiyaç duyduklarını söyledi. Psikolog arkadaşlarımız bu kişilerle bireysel görüşme yaptı.”

Yapılan görüşmelerde katılımcıların tamamına yakını ebeveyn katılımının önemine vurgu yapmakla birlikte, çoğu bunu gerçekleştiremediklerini ifade etmişlerdir. Çocuklarla aktif uygulamaların devam ettiği süreçte ebeveynlere düzenli bilgilendirme yapıldığı, ancak çok az kurumun ebeveynlere yönelik farklı etkinlikler düzenleyebildiği öğrenilmiştir. Bazı katılımcılar her iki durumda da ebeveynlere düzenli ev ziyareti yaptıklarını ifade ederken, bazıları sadece telefonla görüşerek bilgi aktardıklarını söylemişlerdir. Bazıları da özellikle çocukları etkinliğe getirdiklerinde ya da etkinlikten aldıklarında ailelerle iletişim kurduğunu belirtmiştir.

“Çalışma sürecinde ‘çalışma nasıl gidiyor, çocuk üzerindeki etkisi nedir, sizin bu konuda ihtiyacınız nedir?’ gibi sorularla ailelere periyodik ziyaretlerimiz devam etti.”

“Sosyal hizmet uzmanı arkadaşlarımız bazen ayda bir, bazen 20 günde bir, bazen de ihtiyaca göre haftada bir aile ziyaretleri gerçekleştirdi.”

Bazı kurum temsilcileri ebeveynlerle süreç içerisinde düzenli bilgi alışverişinde bulunabildiklerini ve bir araya gelerek etkinlikler yapabildiklerini ifade etmişlerdir. Sonuçta az sayıda kurum ebeveyn katılımını çalışmanın bir parçası hâline getirmiş görünmektedir. Sürecin içerisinde ebeveyn katılımının çalışmaları destekleyici yönünü fark eden ve katılımı sağlamak için uygun koşullara sahip olan kurumların bunu bir modül olarak uyguladığı görülmektedir.

“Bizdeki en esas çalışmalar aile katılımıyla yapılır. Çünkü onlar olmaksızın gerçekten bir şeyleri değiştirmek ve dönüştürmek çok zordur.”

“Aile katılımı sadece eğitim boyutunda değil. Biz zaten dernekteki operasyonel bütün işlere mümkün olduğu kadar ailenin katılımını sağlamaya çalışıyoruz. Dernekte yapılan etkinliklere, bazen tadilata, temizliğe aileleri mutlaka dahil ediyoruz.”

“İkinci çalışmamızda aile katılımını zorunlu tutmuştuk: Her çocuk bir ebeveyniyle beraber katılmak zorundaydı. Bu yüzden yeniden ev ziyaretleri yaptık, yürütmeyi planladığımız çalışmaların içeriğini anlattık. Zaten aileler genelde çocuklarının gelmelerini istiyorlardı ama konu kendilerine gelince bazı çekinceleri oluşabiliyordu...”

Özellikle mesleği öğretmenlik olan bireysel katılımcılar, kendi okullarındaki öğrencilere yönelik yaptıkları çalışmalarda, ebeveynler için sürece yönelik bilgilendirmeleri kolaylıkla yapabildiklerini dile getirmişlerdir.

“Oturumlar esnasında gözlemlediğim uç bir durum olursa veli ile iletişime geçip bilgilendirdim. Onun dışında veliler zaten kendileri sık sık rehberlik servisine uğruyorlardı. Çocuklarındaki değişimleri, olumlu bağlamdaki gözlemlerini iletme istiyorlardı... O konuda sohbet etme fırsatımız oluyordu. Sürece ilişkin bilgilendirme bu şekilde ilerledi.”

Çocuklardan bağımsız olarak ebeveynlere yönelik etkinliklerin çok az kurum tarafından yapıldığı görülmektedir. Bazı kurumlar zaman zaman ebeveynlerle, onların ihtiyaç ve deneyimlerini dinlemek üzere bir araya geldiğini ifade etse de, bu buluşmaların sohbet ve bilgi alışverişiyle sınırlı kaldığını ifade etmişlerdir. Bilgilendirme ve bir araya gelme sürecinde sorun yaşayan katılımcılarsa, bunun çalışmalar üzerindeki olumsuz etkilerine ve çocuklarla yürütülen çalışmalarda temel bir eksiklik olduğuna değinmişlerdir.

III-2.2. Uygulamada Yaşanan Sorunlar, Riskler ve Sınırlılıklar

Psikososyal destek programları, bireysel veya toplumsal düzeyde yaşanan travmalar sonrası çocuklar için en sık kullanılan iyileşme araçlarından bir tanesidir. Çalışılan alanın doğası gereği, müdahale aşamasında sıklıkla sorunlarla karşılaşılması muhtemeldir. Bu araştırma kapsamında da, yüksek ve düşük yoğunlukta çatışma süreçlerinde ve sonrasında gerçekleştirilmiş psikososyal destek programlarında çok sayıda sorunla karşılaşmıştır. Yapılan derinlemesine görüşmelerden elde edilen bilgiler, yaşanan sorunların çok boyutlu olduğunu göstermektedir. Bu bölüm, çalışma yürüten

kurumlar ve bireylerin uygulamalar boyunca karşılaştıkları sorunlar ve engeller hakkında belli başlıklar altında bilgi içermektedir.

III-2.2.1. Yetersiz Bütçe

Uygulamaların yetersiz bütçelerle yapılmış olmasının yarattığı sorunlar ve eksiklikler, neredeyse tüm katılımcılar tarafından dile getirilmiştir. Bunun sebeplerinden birisi, daha önceden öngörülemediği, beklenmedik giderlerin çıkmasıdır. Görüşmecilerin çoğu, bütçenin insan kaynağı ile çalışmalarda kullanılacak malzemeler ve daha iyi çalışmalar için gerekli olduğunu belirtmişlerdir. Yetersiz bütçe ile çalışma yürütmek durumunda olmak, istenen sayıda çocuğu çalışmalara dahil edememe gibi somut bir sonuç ortaya çıkarmıştır. Katılımcılar bu sorunu aşmak için zaman zaman özkaynaklarından (bireysel bütçelerinden) harcamayıp olduklarını ancak bunun sürdürülebilir olmadığını ifade etmişlerdir. Yapılan uygulamaların çoğunun sanat etkinliklerinden oluşması, sanatsal malzeme teminini gerekli kılmış ancak katılımcılar bu malzemeleri temin etmekte zorluk yaşamışlardır.

“Bir projede giderleri kendi cebimizden vermemiz gerekti, dört arkadaş birlikte karşıladık.”

“Sanatı araç olarak belirliyorsun ama bu çalışmayı yapacak fon ve onu finanse edecek destek bulmak gerçekten sıkıntı. O çalışmaların daha nitelikli olabilmesi için birtakım materyallere ihtiyaç var. Fotoğraf atölyesi için fotoğraf makinesine, drama atölyesi için aynaya, resim çalışmalarını için boya kalemlerine ihtiyaç var.”

Bütçe yetersizliği nedeniyle çalışmalarda ortaya çıkan en büyük eksikliklerden biri de uzman desteğinin sınırlı kalmış olmasıdır. Katılımcılar bütçelerinin yetersiz olması gerekçesi ile şehir dışından gelecek uzmanlar için kaynak bulamadıklarını ve çalışmaların çoğunu gönüllü ekiplerle yürüttüklerini ifade etmişlerdir. Sivil toplum çalışmalarında gönüllülük faaliyetlerinin çok kıymetli olduğu genel kabul gören bir durum olmakla birlikte, tüm çalışmaların gönüllüler tarafından yürütülmesi gerçekçi olmadığı gibi sürdürülebilirlik açısından da riskli görünmektedir. Çalışmaları yürütenlere sanat ve ruh sağlığı alanlarında daha kapsamlı eğitimler verilememesi, bu konudaki uzmanlık eksikliği de dolaylı olarak finansal kaynak eksikliğiyle ilişkilendirilebilir.

“Tabii ki maddi destek önemli. Çünkü orada çalışan arkadaşların da nihayetinde kendi hayatlarını, geçimlerini sağlamak için ekonomik kaynağa ihtiyaçları var. Bunun psikolojisi çok zordur: Birçok arkadaşları işten atıldı, birçoğu kabul lenemeyip işten ayrıldı.”

“Çalışmaları gönüllü arkadaşlar yürüttü ama, mesela, bunu nereye kadar yapabilirler ki? Bu işi yapan kişilerin dağılma riski var, ekonomik zorluklardan dolayı. Bütçemiz olmadığı için de ödeme yapamıyoruz.”

Özetle katılımcılar; bütçe yetersizliği yaşamasalar daha çok sayıda çocuğu çalışmalara dahil edebileceklerini, çalışmaların daha uzun süre devam edebileceğini, gönüllülere ve uygulayıcılara yönelik daha fazla sayıda güçlendirici çalışmanın mümkün olabileceğini, fiziksel koşulları daha uygun mekânların çalışmalarda kullanılabileceğini ve tüm bunların çalışmaların niteliğini artırmaya büyük katkı sunarken, çocukların da çalışmalardan faydalanma düzeyini artıracacağını ifade etmişlerdir.

III-2.2.2. Travma Konusunda Uzmanlık Eksikliği

Katılımcıların belirttiği bir başka sorun alanı; çatışmalar sebebiyle çocukların içinde buldukları güvensizlik ortamının, travmatik etkiler yaparak psikososyal sorunlara sebep olması; çocukların içinde buldukları bu psikolojik durumun zaman zaman uzman desteğini gerekli kılmaması ancak katılımcıların kurumlarında bu uzmanlığa sahip kişilerin olmayışının bir eksiklik yaratmasıdır. Ekiplerinde ruh sağlığı çalışanı olan kurumlar ise bu türden zorlukları daha kolay aşabildikleri, hem çocuklara bireysel destek mekanizması kurabildikleri hem de uygulayıcıları travmatik yaşantısı olan çocuklarla çalışma konusunda destekleyebildikleri bilgisini paylaşmışlardır.

“Bazı özel durumlarla karşılaşıyorduk çocuğun dünyasıyla ilgili. Evdeki şiddetten mi ya da coğrafyadaki etkisinden mi bilmiyoruz ama nedenini sorguladığımız, çocuğa ulaşamadığımız zamanlar oldu...”

Çocuklar kadar çalışmayı yürüten kişilerin de var olan koşullardan etkilenmiş olmaları bir zorluk olarak tanımlanmıştır. Bazı katılımcılar çocuklarla yürütülen çalışmaların kendi travmaları ile baş etmeleri noktasında destekleyici olduğunu ifade ederken, bazıları da bu durumun çocuklarla çalışmayı zorlaştırdığını söylemiştir. Çocuklarla çalışma yürüten uzmanlar ve gönüllülere de travmatik yaşantıların etkilerinin yanı sıra, travmayla baş etmeye çalışan çocuklarla çalışmanın yarattığı dolaylı etkiyle de başedebilmeleri için uzman desteği verilememesi, bu tür çalışmalardaki eksikliklerden biridir.

“Bizler de bayağı bir etkilendik duygusal boyutta, psikolojik boyutta. Zorlandığımız dönemler oldu. Hatta çocuklardan yana baskı ve güvenlikle ilgili sıkıntılar da vardı.”

III-2.2.3. Uygulamalar için Güvenli ve Uygun Olmayan Mekânlar

Çocuklarla yürütülecek çalışmaların en önemli bileşenlerinden biri çocuk dostu mekânlar ve ortamlardır. Çocukların bulunacağı ortamların/mekânların çocukların zarar görmeyeceği, kendilerini ifade etmekte güçlük yaşamayacakları, gelişim düzeylerine uygun fiziksel düzenlemeye sahip ve güvende olabilecekleri yerler olması gerekmektedir. Ancak bu araştırmaya konu olan çalışmalarda çocuklar için uygun mekânların kullanımı mümkün olmadığı gibi, var olan çatışma koşulları sokakların ve açık alanların da çocuklar açısından güvensiz olmasına yol açmıştır. Yapılan görüşmelerde katılımcılar, çocukları bir araya getirebilecekleri iyi düzenlenmiş mekânların yokluğunu ve dış mekânların çocuklar için güvensiz oluşunu ciddi bir engel olarak nitelendirmişlerdir. Yoğun çatışma dönemi sonrasında da sokaklarda hâlen zırlı araçların ve çatışma atıklarının var olması, özellikle dış mekânlarda çalışmak açısından ciddi zorluklar yaşanmasına neden olmuştur.

“Bir de bizim mekânımız yoktu. Çocukları götürebileceğimiz bize ait, güvenle zaman geçirebileceğimiz bir alanımız yoktu. Mesela parklarda oluyorduk ya da arkadaşların evlerinin bahçelerinde ya da okul bahçesi kullanılıyordu.”

“Mekân ayarlamakta çok ciddi sorun yaşadık. Çünkü bir tarafta dünya yıkılıyor, bir tarafta biz mekânımızda güvenli alan oluşturmaya çalışıyoruz. O alanın da savaş alanından uzak olması lazım. Güvenli bir mekân bulmak gerçekten çok zordu, bunu sağlayabilecek kurum sayısı çok azdı. O dönemki şartları hatırlarsınız... Çok ciddi zorluklar yaşadığımız, emek emek uğraştığımız bir süreç oldu.”

“Burada olmanın zorlukları vardı, çünkü çocuk sokakta güvende değil. Biz en azından 2-3 haftada bir, panzerin çocuğa çarptığı yönünde haberler duyuyorduk.”

Çocukların yanı sıra çalışmaları yürüten kişi ve kurumların da güvenlikle ilgili sorunlar yaşadıkları bilgisi paylaşılmıştır. Bazı çalışmalar öncesinde kurum temsilcilerinin yoğun baskı ile karşılaştıkları, bazı çalışmaların kolluk kuvvetleri tarafından izlendiği, gönüllülerin çalışmalar sırasında kimlik sorgusu gibi işlemlerle karşılaştıkları ve çalışmaların neden yapıldığına dair soruların kolluk kuvvetlerince sıklıkla sorulduğu aktarılan bilgiler arasındadır.

“Yani gönüllülere kimlik sormalar, ‘Burada ne işiniz var?’ demeler, ‘Niye çalışmalar yürütüyorsunuz?’ gibi sorularla karşılaştık. Bu da doğal olarak hem gönüllülerin çalışmalardaki performansını ister istemez etkiledi, hem de kendilerini risk altında hissettiler. Haklı olarak risk altında hissettiler.”

III-2.2.4. Politik İklim ve Toplumda Eşitlikçi Olmayan Değerler

Araştırma kapsamındaki kentler ve tarihlerde yüksek ve düşük yoğunlukta çatışma dönemlerini takiben OHAL ilan edilmesi ve yerel yönetimlere kayyum atanması, kent içinde çatışmalı politik iklimin devam etmesine yol açmıştır. Katılımcılar, bu durumun çalışmalarını etkilediğini pek çok kere vurgulamıştır. Bu çatışmalı politik iklimin yarattığı sorunlar, zorluklar ve riskler katılımcılar tarafından şöyle aktarılmıştır: gerekli olan kaynaklara erişememe, anadil kullanımının kısıtlanması, çalışmalara gönüllü katılımının sağlanamaması, çalışmaların ve çalışmayı yürütenlerin kriminalize edilmesi ve bunların resmî kurumlarda alınacak izinlere yansımaları. Ayrıca, çatışmalı politik iklimin temel nedenlerinden biri olan yerel yönetimlere kayyum atmalarının, çalışmalar için gerekli olan lojistik desteklerin (mekân, ulaşım vb.) ortadan kalkmasına yol açtığı katılımcılar tarafından sıklıkla dile getirilmiştir.

“Politik ortam, yerelden alınan desteklerin sınırlanmasını da beraberinde getiriyor. Normal şartlarda küçük yaş çalışmasına hiç zorlanmadan kaynak bulabiliirdik, ama çalışmalarımız desteklenmedi.”

“Sen bir çalışmayı, oyunu, festivali her yerde yapabilirsin ancak anadilde oldu mu maalesef ülkenin politik atmosferinin etkisiyle siyasi bir tavır alınıyor.”

“Önceden biz üniversite ile gayet rahat görüşüp, hocalardan ilk etapta gönüllü desteği istediğimiz zaman çok rahatlıkla sınıflarda duyuru yapılırdı, eğitimlere katılım gerçekleştirilirdi. Ama üniversitedeki hocalar bile artık çekindiklerini söylüyor, başka bir yol gösteriyor, öneri veriyorlar...”

“Bizim bir riskimiz de bu çalışmaların kriminalize edilmesinden dolayı yarıda bırakılmasıydı.”

“Gönüllü arkadaş bulmakta çok sıkıntı yaşıyoruz. Hatta yakın çevremizden bile bazen uyarılar geliyor. Mesela, n'olur sen karışma zaten sen soruşturma geçirdin, diyenler oluyor.”

“Önceki yerel yönetim dönemleriyle karşılaştığımızda birçok şeyi kaybettik zaten. Birçok alanı kaybettik: Hem kamusal alanları kaybettik hem de salonları, kültür merkezlerini... Yani artık o olanaklar yok.”

“Belediyelerden sonra şahıslar bile destek vermeye çekiniyor artık. Yani bir şirket sahibi, bir derneğe, bir sponsorluk desteği vermeye çekiniyor artık. Ortak bir çalışma yürütürken finansal desteği sunmaya çekiniyor, korkuyor.”

Bazı katılımcılar, çatışma ortamının beraberinde getirdiği zorunlu yer değiştirmelerin çocukların katılımlarını olumsuz etkilediğini; çocuklara ulaşmakta, nereye gittikleri hakkında bilgi edinmekte ve dolayısıyla çalışmalara devam etmelerini sağlamakta güçlük yaşadıklarını ifade etmişlerdir.

“En zoru neydi biliyor musunuz? Çocuk, evi yıkıldığı için taşınıyor, şehri terk ediyor, çocuğu bulamıyoruz, kaybolup gidiyor.”

“Pek çok insan göç etmek zorunda kalmıştı ve çocuklara düzenli olarak erişmekte sıkıntı yaşamıştık.”

Ayrıca katılımcılar, zaman zaman toplumun dinî ve kültürel değerlerinde toplumsal cinsiyet algısına dair eşitlikçi olmayan unsurların, çocukların bir arada etkinliklere katılımını zorlaştırdığını ve ailelerin de çocuklarının katılımını desteklemek konusunda çekimser kalmalarına neden olduğunu ifade etmişlerdir.

“Kız çocuğunun tiyatrodaki işi var, gibi düşüncelerle karşılaştık.”

“Benim çalıştığım 10-12 yaş grubuydu; kız ve oğlan çocukları bir araya gelmiyorlardı. İstedik kadar kaynaştırmaya çalışayım, ayrı duruyorlardı.”

III-2.1. Uygulama Öncesi Planlamalar

İzin, onam ve bilgilendirme

- Ebeveyn onamları ve onayları
- Resmî kurumlarda izin süreçleri

Uygulayıcılara yönelik güçlendirme

Temel etkinlikler ve kullanılan sanatsal yöntemler

Ebeveyn katılımı

III-2.2. Uygulamada Yaşanan Sorunlar, Riskler ve Sınırlılıklar

Yetersiz bütçe

Travma konusunda uzmanlık eksikliği

Uygulamalar için güvenli ve uygun olmayan mekânlar

Politik iklim ve toplumda eşitlikçi olmayan değerler

III-3. SANATIN ETKİSİ

Çatışmalı süreçlerden kaynaklanan travmatik yaşantı deneyimleri, buna maruz kalanların gündelik düşünme ve davranma biçimlerine doğrudan etki eder ve dramatik değişimlere neden olur. Bu nedenle; çatışma sebebiyle travma yaşayanlarla çalışmak, zor olmasının yanı sıra özel psikososyal destek programlarını gerektirmektedir. Travmanın bireyi etkileme sürecinde pek çok faktör devreye girdiği için bu programların kişiden kişiye, farklı cinsiyetlere ya da yaşa göre farklılık göstermeleri gerekir. Etkilenme düzeyi açısından çocuklar ve yetişkinler arasında bir karşılaştırma yapmak doğru olmaz ancak çocuklar gelişimlerinin özel bir evresinde olan bireylerdir ve her gelişim döneminin farklı özellikleri olduğu gibi farklı zorlukları da vardır. Bu açıdan çocuklarla psikososyal destek programları yürütürken duygularını ifade etmelerine yardımcı olacak araç ve tekniklerin çeşitliliği daha önemlidir. Örneğin çocukların duygularını ifade etmelerinde oyunun kullanımının özellikle 3-6 yaş arası çocuklarda daha etkili olması, gelişim dönemine özgü niteliklerle ilgilidir. Bu yaş grubundaki çocuklar dünyayı bir oyun sahnesi gibi görmekte ve öğrenme süreçlerinde, iletişimlerinde ve duygularını ifade ederken oyunu doğal bir araç olarak kullanmaktadırlar.

Bu nedenle bu yaştaki çocuklarla yürütülen psikososyal destek programlarında oyunun ve oyuna dahil edilen sanat araçlarının kullanımını oldukça önemlidir.

Çatışmaların çocuklar üzerindeki travmatik etkilerinden biri, var olan güven algılarının yıkılmasıdır. Bu bağlamda çocuklara yönelik psikososyal destek programlarında güvenin yeniden inşa edilmesi kritik önemdedir. Güven inşası çocuklarla etkileşimin niteliğinin yanı sıra ortamın özellikleri ve kullanılan araçların çocuklara özgülüğüyle de doğrudan ilişkilidir. Sanatın farklı türleri, çocukların farklı yaşlarda farklı şekillerde ortaya çıkan ihtiyaçlarına yönelik çeşitli araçlar sunarak ifade alanları açabilir. Bu bilgiden hareketle, travmatik yaşam deneyimine sahip çocuklarla çalışırken sanatın bir araç olarak kullanılması ve farklı sanat türlerinin çalışmalara dahil edilmesi çalışmaların etkisini artırıcı bir faktördür.

Psikososyal destek programları sadece terapiye odaklandığında etkileri açısından kısıtlı kalmakla eleştirilir, ancak bu noktada programların tek yönlü bir müdahale olmadığını hatırlamak gerekir: Psikososyal destek programlarının çok yönlü yapısının temel taşlarından birisi, aslında, sanatla birleştiği yeredir. Bir katılımcının aşağıdaki ifadesi bunu çok güzel bir şekilde özetler:

“Psikososyal desteğin kendisi biraz bilinç ve farkındalık düzeyi gerektiriyor. Bundan dolayı, sadece -ne yazık ki- belli bir gruba hitap ediyor. Onun için desteğin araçlarının değişmesi, dönüşmesi gerekiyor. Bu bağlamda sanat, psikolojik desteğin herkese erişebilir hâle dönüşmesi için bir yol.”

Anadili farklı olan çocuklardan oluşmuş bir grupta psikososyal destek programı uygulanırken de tüm çocuklara hitap edebilecek ve grup etkileşimini sağlayabilecek en etkili araç sanatsal etkinliklerdir. Sanatın pek çok türü, çocukların ortak bir dil kurmasına yardımcı olur. Bu araştırmanın amaçlarından biri, çocuklara yönelik yürütülen psikososyal destek programlarında sanatın bir araç olarak kullanımının etkilerini ortaya koyabilmektir. Sanatı bir araç olarak kullanmanın ne denli iyileştirici olduğunu deneyimleriyle aktaran katılımcı görüşmeleri doğrultusunda, sanatsal yöntemlerin psikososyal çocuk çalışmalarındaki etkisinin farklı boyutlarına dair bilgiler aşağıda paylaşılmıştır.

III-3.1. Sanatın İyileştirici Gücü

Travmanın iyileşmesi uzun zamana yayılmış, çok katmanlı ve farklı uzmanlık alanlarının devreye girmesini gerektiren bir süreçtir. Elbette sanatsal yöntemler tek başlarına travmayı iyileştirme iddiası taşımazlar, ancak iyileşme sürecinde önemli bir katkıda buldukları ve başka araçların açamayacağı kapıları aralamakta yardımcı oldukları da bir gerçektir. Böyle bir perspektiften bakıldığında katılımcılar, sanatın iyileştirici bir gücü olduğunu ifade ederek, çatışmalı ortamların çocuklar üzerinde

yarattığı travmatik etkilerde gözle görülür bir iyileşmenin ve olumlu bir dönüşümün yaşandığını gözlemlediklerini söylemişlerdir.

“Yapılan resimlerde ve diğer atölyelerdeki üretimlerde öfkenin dindiğini gördük.”

“Ablam özel eğitim öğretmeni. Kendi çalıştığı MEB’in kurumunda 6 ay ilgilen-
diği bir çocuk vardı. Çocuk konuşamıyordu. Herhangi bir engeli yok, sadece konu-
şamıyor. Özel eğitimci desteği alıyordu. Benden rengarenk bir kukla yapmamı
istedi. Bir öğrencim var, konuşma eğitiminde kuklayı devreye sokmayı düşün-
üyorum, dedi. Ben de yaptım. Bir süre sonra ablam gözleri dolmuş bir şekilde,
neredeyse ağlayarak geldi ve çocuğun konuştuğunu söyledi. İlk konuşmasında
kardeşinin ismini söylemiş, kuklayı kardeşi olarak kabul etmiş ve kardeşinin
ismini söylemiş. O tek kelime bile o kadar etkilemişti ki! 6 ay ilgilenildiği çocukta
somut bir yol alamamıştı ama kuklanın etkisini gördü.”

III-3.2. Sanatın İfade Gücüne Etkisi

Katılımcıların neredeyse tamamı, çocuklarda çoğunlukla çatışma kaynaklı içe
kapanma davranışı gözlemlediklerini ancak sanat etkinlikleri sayesinde çocukla-
rın duygu ve düşüncelerini ifade etme becerilerinin güçlendiğini belirtmişlerdir.

“Travmadan ötürü içine kapanık ama resim yapıyor; bu resimle, çizgisiyle
kendini ifade ediyor. Bunun birkaç örneğini yaşadık. Soru sorduğumda cevap
vermiyor fakat resim yap dediğimde çok rahat yapabiliyor. Kendini ifade ettiğini
düşünüyör resimle.”

“Sonuçta, sanatın bir amacı da bazen alıştığımız şekilde kelimeler yet-me-
diğinde canlandırmayla, çizimle, resimle, müzikle, dansla, beden diliyle, ritimle
bunları aktarabilmek...”

“Uygularken görmek daha tatmin edici oluyor. Yani sahada, kırsalda, köylerde
yaptığımız etkinliklerde; sirk yoluyla anlattıklarımız, oynadığımız oyunlar, kukla
tiyatrosu mesela... Çocukların kuklalarla aslında kendilerini anlattıklarını gör-
mek; gerçekten çok işlevsel, çocuğun iyilik hâline hizmet ediyor.”

III-3.3. Çocuklarla Bağ Kurmak

Katılımcılar, sanat atölyeleri ve etkinliklerinin çocuklarla etkileşimlerindeki olumlu rolüne değinmiş, sanat çalışmaları aracılığıyla çocuğun duygu dünyasıyla kendileri arasında bir bağ kurabildiklerini ifade etmişlerdir.

“2015-2016 döneminde iki yıla yakın Kobani ve Şengal’den gelen mültecilerle çalıştım. Savaştan gelmişlerdi, birçoğu ailesini kaybetmişti. Orası çok etkilemişti beni. Giderken başka bir şey planlamıştık, ama kamplara varınca bambaşka bir şey gördük. Aileler odalara kapanmıştı, çocuklar çok acayıpti; korkunçtu ortam. Yavaş yavaş çocuklarla sanat çalışmalarına başladık ve zamanla sanatın iyileştirici etkisini gördük. Sonrasında aileler de çadırlardan çıkmaya başladı, ilk başta yanımıza gelemeyen aileler bile sonradan aramıza, bizimle çalışmalara katıldı. Çok değişik bir süreçti.”

“Sanatsal yaklaştığında çocuğun hayal dünyasına ya da travmasına girebiliyorsun, bu rahatlıkla çocuk da kendini sana ifade edebiliyor. Onunla iletişime girebiliyorsun dramayla, şarkıyla...”

III-3.4. Sanatın Ortak Dil Oluşturmaya Etkisi

Araştırmanın katılımcılarının ortak olarak dile getirdikleri şeylerden biri de sanatın bir dile ihtiyaç duymaması ve herkesin sanat araçlarıyla iletişim kurabilmesiydi. Göçmen ve mülteci çocukların da dahil olduğu bir grupla çalışma yürüten bir katılımcı, dillerini bilmediği bir grupla çalışabilmesinin, sözel ifadelerin kullanılmadığı bir sanat türüyle mümkün olduğunu ve çocukların bu şekilde çalışmalara katılabildiğini ifade etmiş; böylece çocukların, dillerini bilmedikleri yetişkinlerle yeni ortak bir dil oluşturabildiklerini söylemiştir.

“Mim sanatı bizim için ilgi çekici bir alandı. Çünkü biz mimi göç etmiş çocuklarda kullandık. Kürdistan’dan, Suriye’den gelen çocuklar vardı ve dil meselesi devreye girdi. Mimde sözel dil olmadığı için beden dilini aktive ettiği için dillerini bilmediğimiz çocuklarla mim çalışması yapmayı çok önemsedik.”

III-3.5. Sanatın Duyguları Ortaya Çıkarmaya Etkisi

Katılımcılar çocukların, çatışma süreçleri nedeniyle oluşan psikolojik durumlarını ve farklı duygularını sanat atölyeleri sırasında yansıtabildiklerini dile getirmişlerdir. Çocukların duygularını ifade ettikleri, kendilerini açtıkları bu çalışmalar sırasında ruh

sağlığı alanından bir kişinin de yürütücülerle beraber bulunup gerektiğinde duruma müdahale etmesinin önemi de katılımcılar tarafından dile getirilmiştir.

“Dönüp değerlendirirken aslında çocukların yaptıkları resimlere bakıyoruz, yazdıkları şiirlere bakıyoruz, o çocuğun çıkardığı ürünlere, bazen söylediği şarkılara bakıyoruz, oradan anlıyoruz aslında ruh hâlini, kendini nasıl hissettiğini.”

“Çocuklar kendi masallarını oluşturdular: O masallarda yaşamış oldukları sıkıntıları, karşılaştıkları sorunları, dertleri aktarmaya çalıştılar bize.”

“Çatışmanın yaşandığı bir ilçeden gelen ailelerin çocuklarıyla yaptığımız çalışmada bir çocuk, kadın resmi yapmış ama gözünü siliyor, yapıyor tekrar siliyor, yapıyor tekrar siliyor. En son kalemi bırakıp ağlamaya başladı. Yanına git-tim, niye ağlıyorsun dedim, gözlerini yapamıyorum dedi. Çok güzel olmuş işte, niye yapamıyorsun ki dedim, ‘ama benim halamın gözleri daha güzeldi’ dedi ve ağlamaya başladı. Meğer halası öldürülmüş. Onun resmini çiziyor, fakat gözle-rini bir türlü istediği gibi yapamıyor. Ben tıkandım, orada psikolog arkadaş dev-reye girdi. Psikolog arkadaşımız iki dakikada ne yaptı ne etti bilmiyorum ama, çocuk çok kısa bir süre sonra ‘mamoste bak halamın gözleri gibi olmuş’ diyerek ve gülererek resmini bana gösterdi. O yüzden bu durumlarda bir psikoloğun olma-sının ne kadar önemli olduğunu da gördük. Bunu aldığımız eğitimlerde de söy-lemişlerdi; haklılarımış...”

“Sanat üretimi olanı çok net gösterir. Okumasını iyi yaparsan, nereye dokun-mak gerektiğine dair sana çok iyi ipucu verir. Bu bağlamıyla sanat, travma çalış-malarında olmazsa olmazdır; çünkü sanat sana dayanışmayı da gösteriyor, yararı gösteriyor. Sanat sana güçlenmen gerektiğini gösteriyor. Sanat sana hatırlatıyor, güzel hatırlatıyor.”

III-3.6. Sanatın Yetişkinlere de İyi Gelmesi

Katılımcılar sanat etkinliklerinin sadece çocuklara değil kendilerine de olumlu etki-lerini gözlemlediklerini ifade etmişlerdir. Bazı katılımcılar çalışmalarını, çocuklar kadar kendi baş etme süreçlerine katkı amacıyla yürüttüklerini ve bu çalışmalarını, zorlu poli-tik iklime karşı yaşamın hâlen devam ettiğinin bir işareti olarak gördüklerini söy-lemişlerdir.

“Drama etkinliğine geçen yıl ben de katıldım, bildiğiniz zıpladık, koştuk, yere düştük, sırt sırta çıktık, şekilden şekle girdik. Çocuk olduk yani çok mutluydum, zamanın nasıl geçtiğini fark etmedim.”

“Sanat kesinlikle işe yarıyor. Hatta hem çocuklar açısından hem de bizler için aslında. Çocuklar bir resim çiziyorlarsa bizler de bir resim çizmeye başlıyorduk. Sonra bir bakıyorduk ki, evet, aslında bizde de çatışmanın etkileri var. Bir tek çocuklar değil ki, biz de bu süreci birebir yaşayan, sürece şahit olan bireylerdik. Belki onlarda çok daha farklı, çok daha ağır bir süreçti ama biz de buna ihtiyaç duyuyorduk. Onlarla beraber bu sürece dahil olduk. Yani sanat kesinlikle bizim çalışmalarımızda iyi oldu. Yani hedefimize ulaşmada yüzde yüzlük bir katkısı olmasa da bayağı işimize yaradı.”

III-3.7. Yeni Yollarda Kendini Tanıma

Katılımcılar, sanatsal yöntemler kullanmanın bir başka olumlu etkisi olarak, çocukların bilmedikleri bir yaşam deneyimi edinmelerinden ve denemedikleri çözüm yollarına yönelmelerinden söz etmişlerdir. Çocuklar kendilerinin güçlü ve zayıf yanlarını görebilmiş, böylelikle kendilerini daha iyi tanıyabilmişlerdir. Ayrıca çocukların bu süreçlerde kendilik algılarının da değiştiği, kendileriyle barışık hâle geldikleri ve yaşadıkları durumlara ilişkin sebep-sonuç ilişkisi kurma konusunda güçlendikleri de ifade edilmiştir.

“[...] Bu yaratıcı drama etkinliğinde ortada toplar var. Çocuklara deniyor ki: ‘Bu topların çocuk, ya da -atıyorum- köpek, kedi olduğunu düşünün. Burada sıkışmış durumdayız, bunları nasıl kurtaracaksınız?’ İp ve kovalar veriliyor ellerine, durumu nasıl çözebileceklerini hayal ediyorlar. Burada bir arada olmaları, hep beraber çözüm üretmeleri onların yaşadıkları, karşılaştıkları zorluklar karşısında çözüm üretme becerilerine katkı sağlıyor.”

“Çocuklar ‘öteki’ olmadıklarının farkına vardılar. Aslında diğer çocuklardan hiçbir farklarının olmadığını, sadece maddi imkânsızlıklardan dolayı, göçten dolayı, savaştan dolayı, yaşadıkları travmalardan dolayı aslında diğer çocuklara ulaşamadıklarını fark ettiler.”

III-3.8. Anadilde Sanat

Yapılan sanat çalışmaları ağırlıklı olarak çocukların anadillerinde gerçekleştirilmiştir. Bu araştırma kapsamındaki çalışmalarda Kürtçe (Kurmançî-Zazakî) ve Arapça

etkinlikler düzenleyen katılımcılar, çalışmaların anadilde yapılmasının olumlu etkisinin özellikle altını çizmişlerdir. Anadilde sanat çalışmaları, okullarda anadilini kullanamayan çocuklara; üretmenin, baş kurmanın, dayanışmanın ve iyileşmenin öncelikle anadilde mümkün olabileceğini göstermiştir.

“Çocuklar Kürtçeyi neredeyse unutmak üzere. İlk defa Kürtçe şarkı söyleyen çocuklar oldu belki de... Belki ilk defa anadiliyle ev dışında ve daha cazip gelen bir iş yaptık çocuklarla. Yani çocuklar bu dilin sadece anne-babalarına ait olmadığını, bu dille şarkı da söylenebileceğini, tiyatro da yapılabileceğini gördüler.”

“Çocuklar buraya ilk geldiklerinde aslında, sanki Kürtçenin yasaklı bir dil olduğunu düşünerek geldiler. Ama bu değişti...”

“Pratik anlamda en büyük olanağımız Kürtçeyi kullanmak. Bu başlı başına çocukta bir güven, bir sıcaklık oluşturuyor. Buradaki politikaların yarattığı baskı altında yaşayan bir çocuk Kürtçe konuştuğunuzu gördüğü zaman doğrudan size ısınıyor. Dil bu anlamda çok ön açıcı.”

III-4. İHTİYAÇLAR VE GELECEĞE DAİR ÖNERİLER

Araştırmada, katılımcıların önümüzdeki süreçte çalışmalara devam edebilmek için nelere ihtiyaç duydukları da sorulmuştur. Elde edilen bilgiler değerlendirildiğinde, süreç boyunca yaşanan sorun alanlarının aslında ihtiyaçları da ortaya çıkardığı görülmektedir. Bu bölümde; katılımcıların aktardıkları ihtiyaçlar ve onları gidermeye yönelik olarak geliştirdikleri önerilerle, çalışma programlarında sanatsal yöntemleri daha etkili kullanmak için gerekli olduğunu düşündükleri eğitmen eğitimi önerilerine yer verilmiştir.

III-4.1. Çalışmaların Devamı İçin İhtiyaçlar

Bütçe/fon desteği

Katılımcıların aktardıkları bilgiler değerlendirildiğinde, bütçenin temel bir ihtiyaç olarak tanımlandığı görülür. Hem çalışanların devamlılığı için hem de çocukların farklı ihtiyaçlarını karşılayabilmek için finansal kaynak yaratılması gerekliliği öncelikli olarak dile getirilmiştir.

Gönüllülük eğitimleri

İkinci öncelikli ihtiyaç, çalışmalara dahil olacak kişilere çalışmalar öncesinde yapılacak gönüllülük eğitimleridir. Katılımcılar gönüllü yönetimi konusunda eksiklik yaşadıklarını ve

gönüllülerle çalışma yürütmek için güçlendirici eğitimlere ihtiyaç duyduklarını dile getirmişlerdir.

Çocuklar için uygun ve güvenli mekânlar

Çalışmaların yürütülebileceği, çocuklar için uygun ve güvenli mekân da dile getirilen bir başka ihtiyaç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Profesyonelleşme ve süpervizyon desteği

Katılımcılar, çalışmaların daha profesyonel bir biçimde ve yapıda yürütülmesi gerekliliğine vurgu yaparak, profesyonelleşme ve sürece ilişkin süpervizyon desteğinin önemine ve bu yöndeki ihtiyaçlarına işaret etmişlerdir.

Birlikte hareket etme motivasyonu ve kapasitesini güçlendirme

Katılımcılar tarafından süreç boyunca eksikliği hissedilen bir diğer konu da birlikte hareket etme motivasyonu ve kapasitesi olmuştur. Bu eksiklik, katılımcıların benzer deneyimlere sahip kişilerle bir araya gelmelerinin ve akran süpervizyonu gibi etkili bir aracı kullanabilmelerinin önünde bir engel teşkil etmiştir. Bu bağlamda birlikte hareket etme ihtiyacı, kendilerini ifade edebilecekleri bir akran/çalışma grubu da yine çalışmayı yürütenler açısından temel ihtiyaçlar arasına dahil edilmiştir.

Etki değerlendirme ve izleme çalışmaları

Yapılan görüşmelerde katılımcıların, yürüttükleri çalışmaların çocuklar üzerindeki etkisine ilişkin bir etki değerlendirme ya da izleme faaliyeti yürütmedikleri görülmüştür. Bazı katılımcılar bunun bir eksiklik olduğunu düşünmektedir ki, böylesi bir yaklaşıma sahip olma ihtiyacı da görüşmelerde ayrıca dile getirilmiştir.

Kurumsallaşma

Son olarak katılımcılar, özellikle de sivil toplum örgütü temsilcileri, daha kurumsal yapılara ihtiyaç duyduklarını söylemiş, sürdürülebilirlik açısından bunun öncelikli bir ihtiyaç olduğuna vurgu yapmışlardır.

III-4.2. Hazırlık Aşamasında Uygulanabilecek Güçlendirici Eğitim Programlarına Dair Öneriler

Katılımcılar, çocuklara yönelik çalışmaları yürütenlerin uygulama öncesi aldıkları eğitimlerin ve katıldıkları atölyelerin ne denli etkili olduğunu, hangi alanlarda daha fazla güçlenmeye ve kendilerini geliştirmeye ihtiyaç duyduklarını uygulamalar sırasında fark ettiklerini ifade etmişlerdir. Önümüzdeki dönemlerde bu bağlamda almak istedikleri eğitimlerin içeriklerine dair spesifik önerilerde bulunmuşlardır. Katılımcıların aktardıkları bilgiler üzerinden derlenen eğitim önerileri (Tablo 5), yukarıda belirtilen ihtiyaçların karşılanması ve daha etkili bir psikososyal destek programının yürütülmesi amacını taşımaktadır.

TABLO 5: Hazırlık Aşamasında Uygulanabilecek Güçlendirici Eğitim Programlarına Dair Katılımcıların Önerileri

**Yürütüçülere
Yönelik Eğitim
Önerileri**

- Deneyim paylaşımı atölyeleri
- Gönüllülük/gönüllü yönetimi eğitimleri
- Travma, ikincil travma ve özbakım becerileri eğitimi
- Uygulama sahasına ilişkin risk yönetimi eğitimi
- Sahada çocuklarla çalışma eğitimi
- Örgütlenme eğitimi
- Ebeveynlere yaklaşım eğitimi
- Proje geliştirme eğitimi
- Lobicilik ve stratejik planlama eğitimi

**Çocuklarla
Gerçekleştirilecek
Çalışmalar için
Tematik ve
Yöntemsel Eğitim
Önerileri**

- Çocuk resimlerini analiz eğitimi
- Çocuk hakları eğitimi
- Çocuk katılımı eğitimi
- Çocuklara yönelik cinsel istismarla mücadele eğitimi
- Çocuklara yaklaşım eğitimi
- Özel gereksinimli çocuklarla iletişim eğitimi
- Çocuklarla uygulama yapma eğitimi
- Çocuklarda duygu ifadesi ve iletişim eğitimi
- Sanat yoluyla psikolojik destek yöntemleri eğitimi
- Çocukların görsel zekasını geliştirecek eğitimler
- Çocuklarda duygusal ve davranışsal sorunları tespit etme eğitimi
- Şiddetsiz iletişim eğitimi
- İzleme ve raporlama eğitimi
- Online eğitimin nasıl yapılacağına dair eğitim

**Psikososyal Destek
Programlarında
Kullanılacak Sanat
Çalışmalarını
Geliştirecek Eğitim
Önerileri**

- Drama eğitimi
- Kil atölyesi
- Dans ve çocuk çalışmaları eğitimi
- Kaynaştırma oyunları eğitimi
- Origami ve keçeden ürün yapma atölyesi
- Robotik kodlama eğitimi
- Kukla eğitimi

**Eğitimlerin Yapısına
İlişkin Öneriler**

- Eğitimlerin uzun süreli olması
- Eğitimlerin il bazında verilmesi
- İllerin kendilerine has özellikleri ve ihtiyaçları gözetilerek içeriklerin hazırlanması
- İçerik hazırlanmadan önce katılımcıların ihtiyaçlarının belirlenmesi
- Eğitimlerin çok kültürlü ve çok dilli verilmesi

III-5. COVID-19 KÜRESEL SALGINININ ÇALIŞMALARA ETKİSİ

Araştırma kapsamında görüşmelerin yapıldığı dönem; 2020 yılının başlarından itibaren küresel olarak etkili olan Covid-19 salgınına denk gelmiştir. Bu sebeple katılımcılarla görüşmeler sırasında, salgın döneminin çalışmalara etkisine dair gözlemleri de ele alınmıştır. Katılımcıların tamamı salgının başlangıcında ve özellikle sokağa çıkma yasaklarının uygulandığı dönemde çalışmalarını durdurduklarını ifade etmişlerdir. Bazı kurumlar çalışmalarına uzun süre ara verirken, alanda yıllardır çalışma yürüten kurumların süreçle daha aktif başa çıkabildiği görülmüştür. Uzun süreli saha deneyimi olan kurumların bazıları, salgın başlar başlamaz hızlıca örgütlendiklerini, bir şekilde salgına uyarlanmış eylem planı geliştirdiklerini ve ebeveynlere telefon yoluyla ulaşarak hem ihtiyaç tespiti hem de bilgilendirme yaptıklarını ifade etmişlerdir.

Bir kurum temsilcisi hızlı çözüm üretme kapasitelerini salgın sürecinde de kullanabildiklerini ifade etmiştir: **“Pandemi başladığı zaman hızlıca örgütlenip, hemen çözüm üretebiliyoruz. Bunların bizim güçlü yanlarımız olduğunu düşünüyorum.”** Bazı kurumlar sokağa çıkma yasaklarının olmadığı dönemlerde iç mekânlarda çocuklarla bir araya gelebilecekleri aktiviteler düzenlemek istediklerini ancak mekânların fiziksel koşullarının sosyal mesafeyi ayarlayabilmek için uygun olmadığını belirtmişlerdir. Ayrıca kuruluş amacı sanat çalışmaları yürütmek olan ve sadece sanat çalışmaları yapan örgütlerin temsilcileri, yüz yüze çalışabilecekleri koşullar oluşmadığı için diğer kurumlara oranla etkinliklerden daha uzun süre uzak kaldıklarını söylemişlerdir.

Salgın dönemine ilişkin ifade edilen en önemli ihtiyaç, dijital platformların kullanımını konusunda kapasite geliştirmek olmuştur. Katılımcıların neredeyse tamamı daha önce dijital araçlar vasıtasıyla çocuklarla etkinlik yürütmediklerini, bu konuda bir deneyimleri olmadığını ve bu alanda kendilerini geliştirmeye ihtiyaç duyduklarını belirtmiştir. Uzun yıllardır sahada ve yüz yüze çalışmalar yürüten örgütler, salgınla birlikte çalışmalarını nasıl devam ettireceklerini görmek konusunda bir süre zorlandıklarını, hem kendilerinin hem de kurumda profesyonel ya da gönüllü olarak çalışanların yaşadığı korku ve kaygı ile baş etme çabasının süreci yönetmeyi zorlaştırdığını söylemişlerdir. Ayrıca bu dönemde işini kaybeden çok sayıda kişi olduğu, bunun da özellikle gönüllü çalışmaları sekteye uğrattığı bilgisine ulaşılmıştır.

Katılımcılara, salgın döneminde ulaşabildikleri çocuklara ilişkin gözlemleri de sorulmuştur. Çocuklarla ve ebeveynlerle iletişim kurabilen katılımcılar, çocukların süreçten psikolojik olarak çok etkilendiklerini, özellikle okul öncesi dönemdeki çocukların yoğun korku ve kaygı yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Katılımcılar, ayrıca, çocukların eğitim haklarına erişimin önündeki engellerle ilgili de bilgi aktarmışlardır: Bu dönemde çok sayıda çocuk yeterli teknolojik alt yapıya sahip olmadığı, evinde bir akıllı telefon veya bilgisayar olmadığı, evde

internet bağlantısı olmadığı ve EBA⁴⁹ erişim noktalarının kısıtlı olması nedeniyle eğitime erişememiştir. Ayrıca EBA sisteminin çok dilli olmayan yapısı nedeniyle, anadili Türkçe olmayan çocukların da eğitim hakkı açısından ihlale maruz kaldığı bilgisi paylaşılmıştır. Katılımcı kurumlardan birisi, bu süreçte eğitim hakkı ihlallerine ilişkin izleme ve raporlama çalışması yaparak elde edilen bilgileri Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı İl Müdürlüğü ile paylaşmıştır.

49 Eğitim Bilişim Ağı ya da kısaca EBA, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından kurulan sosyal nitelikli eğitsel elektronik içerik ağıdır ve Covid-19 küresel salgını sırasında uzaktan eğitim amacıyla kullanılmıştır.

IV

**SONUÇ ve
ÖNERİLER**

Bu bölümde; çocuklara yönelik psikososyal çalışmalarda sanatsal yöntemleri kullanan katılımcılarla yapılan görüşmelerden elde edilen bilgiler değerlendirilmiş, analizlerin bir özeti sunulmuş, uygulama ve politika düzeyinde önerilere yer verilmiştir.

IV-1. SONUÇLAR

Türkiye’de 40 yıla yakın süredir devam eden çatışma süreçlerinde, 2013-2015 yılları arasında bir çatışmasızlık dönemi yaşanmış, bunun ardından Temmuz 2015 - Temmuz 2016 arasında Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı kentlerin merkezlerinde yüksek yoğunluklu çatışmalar meydana gelmiştir. Yoğun çatışmalar sona erdikten hemen sonra, Temmuz 2016’da ilan edilen OHAL ve OHAL dönemine özgü çıkartılan kanun hükmünde kararnamelerle yüzlerce derneğin kapatılması, yerel yönetimlere kayyum atanması, içlerinde öğretmenlerin de olduğu binlerce kişinin kamudaki görevlerinden ihraç edilmesi bu kentlerde çatışmalı politik iklimin devam etmesine yol açmıştır.

Hem çatışmalar hem de OHAL dönemi; bu kentlerde yaşayan başta çocuklar olmak üzere herkesi farklı düzeylerde ve doğrudan etkilemiştir. Yaşam hakkı ihlalleri, kayıplar, yerinden edilme ve göçler, eğitim ve sağlık hakkına erişememe, bireysel ve kamusal kentsel pratiklerin değişmesi, çevresel ve ekonomik zararlar, baskı ve şiddete maruz kalma gibi pek çok travmatik deneyim yaygın bir şekilde yaşanmıştır. Çocukların yanı sıra çocuklarla çalışmalar yürüten kişi ve kurumlar da ne yazık ki bu süreçten muaf olamamış, çatışma altında ve çatışmalı politik iklimde çalışma yürütmenin zorluklarıyla karşı karşıya kalmıştır. Bunlar; çalışmalar için gerekli olan kaynaklara erişememe, anadil kullanımının kısıtlanması, çalışmalara gönüllü katılımının sağlanamaması, çalışmaların ve çalışmayı yürütenlerin kriminalize edilmesi ve bunların resmî kurumlarda alınacak izinlere yansımaları gibi zorluklardır. Çatışmalı politik iklimin temel nedenlerinden biri olan yerel yönetimlere kayyum atamaları da çalışmaların yürütülmesinde gerekli olan lojistik desteklerin (mekân, ulaşım vb.) ortadan kalkmasına yol açmıştır. Araştırmada ele alınan çalışmaları yürüten bazı kişi ve kurumların Anadolu Kültür Çocuk Çalışmaları için Destek Programı’ndan fon ve eğitim desteği almaları, karşılaşılan bu zorluklarla baş etmede onlara kolaylık sağlamıştır.

Tüm bu zorluklara karşın Temmuz 2015 - Ocak 2020 tarihleri arasında araştırmanın yapıldığı Diyarbakır, Şırnak, Mardin, Van ve Batman’da çocuk çalışmaları devam etmiştir. Bu çalışmaları yürütenler alanı ya da uzmanlığı çocuk olan kişi ve kurumlar olabildiği gibi sanat kurumları ile sanatçılar, meslek örgütleri ve sosyal ve siyasal alanda faaliyetler yürüten kişi ve kurumlar da olmuştur. Çalışmayı yürütenler arasında uzun yıllardır sahada çalışma yapan kurumların yanı sıra dönemin ihtiyacını görerek kurulmuş yeni sivil toplum örgütlenmeleri de bulunmaktadır. Tüm çalışmalarda genel amaç farklı özelliklere ve ihtiyaçlara sahip çocukların maruz kaldıkları çatışma kaynaklı travmatik yaşantıların etkisini en aza indirmek olmuştur. Bu çalışmalar her ne kadar psikososyal destek programı olarak değerlendirilmemiş olsa da amaç ve yöntem açısından bu niteliği taşımaktadır.

Çocuklarla çalışma yürüten kişi ve kurumlar, psikososyal destek programlarında kullanılan sanat araçlarının çocuklar üzerinde oluşturduğu iyileştirici ve güçlendirici etkiyi açık şekilde gözlemledikleri için bu çalışmalarda sıkça sanatsal yöntemlere başvurulmuş, bu bir gereklilik olarak görülmüştür. Çatışmalı ortamların çocuklar üzerinde yarattığı travmatik etkilerde sanatın gözle görülür bir iyileşme, olumlu bir dönüşüm yarattığı anlaşılmıştır. Çocuklarla yürütülen bu programların, çatışmalara maruz kalan yürütücü kişiler için de iyileştirici ve güçlendirici etkisi olduğu ayrıca görülmüştür. Bu çalışmalar, yetişkinler tarafından çatışmalı politik iklime karşı yaşamın hâlen devam ettiğinin bir işareti olarak algılanmıştır. Sanat etkinlikleri, çocukların yanı sıra ebeveynlerin de karamsarlığının yok olmasına veya azalmasına yardımcı olmuştur.

Araştırma kapsamındaki tarih aralığında çatışmanın yol açtığı zorla yerinden edilme ve göçün çocuklar üzerinde yarattığı etki konusunda farkındalık oldukça yüksektir. Bölgede 2015 yılı öncesinde Ezidi kampları ve Suriye savaşı ile daha önceki yıllarda yaşanan zorla yerinden edilme ve köy boşaltmaları deneyimleri; araştırmanın yapıldığı kentlerde bu konularda bir birikim ve farkındalığın oluşmasına sebep olmuştur.

Çatışma süreçleri çocuklar açısından güvenli alan ihtiyacını ön plana çıkarmıştır. Çalışma yürüten kişi ve kurumlar yürüttükleri bu çalışmalarla çocukları, yetişkinlerin rehberliğinde ve güvenli bir ortamda bir araya getirmişlerdir. Güvenli alanlarda bir araya gelme; birbirinden kopan, politik iklim sebebiyle kutuplaşan ve bunun yansımalarını doğrudan günlük pratiklerinde yaşayan ebeveynler için de yeniden bir arada olma hissinin inşasına katkı sağlamıştır.

Yürütülen çalışmalarda Kürtçe kullanımı yürütücülerin çoğunluğu tarafından özellikle tercih edilmiştir. Zaman zaman çocuklara ve ebeveynlere ulaşmak, zaman zaman güven ve yakınlık kurmak için Kürtçe bir araç olarak kullanılmıştır. Bazı kurumlar açısından çalışmaları Kürtçe yürütmek temel amaçlardan biri olmuştur. Anadilde sanat çalışmaları, okullarda anadilini kullanamayan çocuklara, eğitimde kendi anadillerini kullanabilecekleri bir alan açmıştır. Bu çalışmalar; üretirken, bağ kurarken, dayanışırken ve iyileşirken anadil kullanımının çocuklar üzerindeki olumlu etkisini açıkça göstermiştir.

Karşılaşılan zorluklara rağmen katılımcıların tamamı bu çalışmaların devam etmesi ve gelişmesi gerektiğinde hemfikirdir. Çalışmaların devam etmesi için temel ihtiyaçların başında bütçe olduğu görülmektedir. Çalışma öncesinde yapılacak gönüllülük eğitimleri, çalışmaların etkisini güçlendirecek önemli bir diğer ihtiyaçtır. Kurumsallaşma, uzmanlaşma, süpervizyon desteği diğer ihtiyaçlardır. Çalışmaları yürüten kişi ve kurumların; yeni sanat yöntem ve araçları ile yürüttükleri psikososyal destek programlarının çok daha etkili olmasını sağlayacak çeşitli tematik konularda eğitim ihtiyaçları ve önerileri bulunmaktadır.

IV-2. ÖNERİLER

Önümüzdeki dönemlerde çalışmaların etkili bir şekilde devam edebilmesi için, saha deneyimine dayanan aşağıdaki tespitlerin dikkate alınmasını öneriyoruz:

- Çatışmalardan etkilenen çocuklar için yürütülecek psikososyal programların yaygın bir şekilde uygulanmasının ve bu programlarda sanata yer verilmesinin öneminin, çocuk çalışmaları alanında daha görünür olması ve yaygınlaşması için kişi ve kurumlara fon desteğinin yanı sıra içerik ve yöntemsel açıdan güçlendirici ve kolaylaştırıcı eğitimler verilmelidir. Bu çalışmaların etkisini artıracak, karşılaşılan zorluklarla baş edilmesini kolaylaştıracak ve sanat çalışmalarının öneminin anlaşılmasına yardımcı olacak stratejiler geliştirilmelidir.
- Çatışma bölgelerinde yaşayan ve göç etmek durumunda kalmış çocukların çatışma sırasında ve sonrasında, kısa ve uzun vadede farklı seviyelerdeki destek ihtiyaçları araştırmalarla tespit edilip, psikososyal destekte sanatı da içeren çeşitli yaklaşımlar geliştirilmeli, yaygın olarak uygulanmalı ve etkileri üzerine bilgi ve deneyim paylaşımında bulunularak alanın gelişimi sağlanmalıdır.
- Çatışmaların çocuklar üzerindeki etkisine dair farkındalığı artırmak amacıyla ebeveynler, eğitimciler, sivil toplum, karar vericiler ve yerel yönetimlerle çalışmalar yaygınlaştırılmalıdır.
- Çocukların belirlenmesi için bölgesel ve hak temelli bir çocuk veri tabanı oluşturulmalı, çalışmaların planlanması buna göre gerçekleştirilmelidir. Hangi kentte, ne kadar çocuğun, tüm bu süreçten nasıl etkilendiği bilgisi çalışmaların daha etkili bir şekilde planlanmasına yardımcı olacaktır.
- Çocuklar derken homojen bir gruptan söz edilmemektedir: Her bir çocuğun çatışmadan etkilenme düzeyi ve şekli farklıdır. Bunların yanı sıra çocukların yaş, cinsiyet, kişisel ilgi ve ihtiyaçları da dikkate alınarak farklı psikososyal destek programlarının tasarlanması sağlanmalıdır.
- Çocuklara yönelik psikososyal destek programları yürüten kişi ve kurumların uygulama süreçlerinde destek alabilecekleri supervizyon hizmeti, çalışmaların plan aşamasından itibaren ve gerekiyorsa bütçe kalemlerinde yer almalıdır.
- Yürütücüleri güçlendirmek amaçlı kapsamlı eğitimler düzenlenmeli, bu eğitimlerde farklı sanat araçlarının kullanımı ve etkileri konusunda bilgi paylaşımı yapılmalıdır. Sanatsal yöntemlerle psikolojik yaklaşımları birleştirebilen ve çatışmalı bölgelerde çalışma konusunda uzmanlaşmış eğitmen havuzu oluşturulmalıdır. Düzenlenecek eğitimlerin şehir dışında, daha motive edici ortamlarda gerçekleşmesi sağlanmalıdır. Yürütücülerin de çatışmalı ortamlarda bulunmuş olması bir süreliğine de olsa bu ortamdan uzaklaşmaları onların motivasyonunu artıracaktır.

- Kent içinde ve kentler arasında psikososyal destek çalışmaları yürüten kişi ve kurumlar arasında haberleşmeyi, görüş alışverişini sağlayacak bir iletişim ağı oluşturulmalıdır.
- Psikososyal destek programlarında sanatı kullanma konusunda deneyim sahibi olan kişi ve kurumların deneyim paylaşımları yapmaları için olanaklar yaratılmalıdır. Biriktirilen ve yaygınlaştırılan her deneyim yeni ve daha etkili çalışmaların kurgulanmasına ve bu çalışmalarda karşılaşılabilecek sorun alanlarının önceden bilinerek, hızlı ve doğru çözümler üretilmesine yardımcı olacaktır.
- Psikososyal çalışmalarda sanatın araçları özellikle çatışma bölgelerindeki çocuklarda travma etkilerine odaklandığında uzmanlarla beraber geliştirilmeli, uzun zamana yayılmış tutarlı ve düzenli programlar kapsamında uygulanmalı ve sonuçları değerlendirilerek yeni programların geliştirilmesinde kullanılmalıdır. Bu alanda dünyadaki iyi örnekler araştırılarak bilgi aktarımı sağlanmalıdır.
- Uzun süreli çalışmalar, değişim yaratma ve bunları ortaya koyabilmede daha etkilidir. Anadolu Kültür Çocuk Çalışmaları için Destek Programı desteğiyle yürütülecek çalışmalarda etkinin artırılması için uygulama süresinin uzun tutulabilmesi sağlanmalıdır. Bunun için insan ve bütçe kaynakları oluşturulmalıdır.
- Psikososyal destek programlarında anadil kullanımının çocuklar üzerindeki etkisi görünür kılınmalı ve anadilde yapılacak sanat çalışmaları ayrıca desteklenmelidir.
- Çalışmaların kurgulanmasının ve yürütülmesinin çocuk haklarına saygılı olması için bu süreçlerde çocuk katılımı başta olmak üzere çocuk hakları ilkeleri benimsenmelidir.
- Uygulanacak psikososyal destek programlarında ebeveyn katılımının sağlanması için bu konuda güçlendirme yapılmalıdır. Ebeveyn katılımının farklı yöntem ve biçimlerde yapılması bu süreçleri kolaylaştıracaktır.
- Yapılan çalışmaların etki değerlendirmesini sağlayacak sistematik izleme mekanizmaları oluşturulmalıdır. Böylece hem o çalışmanın sonuçları görünür olacak hem de çocukların ihtiyaçları ve potansiyelleri ortaya çıkacaktır. Tüm bunlar yeni çalışmaların planlanmasına da yardımcı olacaktır. Sanat çalışmalarının psikososyal etkisini değerlendirmek üzere alınabilecek teknik destek olanaklarının yaratılması da bu anlamda önemlidir.
- Düşük ve yüksek yoğunluklu çatışmalar sırasında yürütülen psikososyal destek programları, dünya literatüründe de sınırlı örneği olan bir alanda bilgi kaynağı niteliğindedir. Dolayısıyla bu çalışmaların yazılı hâle getirilmesi ve farklı dillerde de paylaşılması sağlanmalıdır. Diğer ülke deneyimleri de bu çalışmaları yürütenler arasında yaygınlaştırılmalıdır.